

Postoje veřejnosti k nerovnému postavení muže a ženy ve společnosti

Gabriela Procházková

Bakalářská práce
2013

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZIOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Institut mezioborových studií Brno
akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Gabriela PROCHÁZKOVÁ**
Osobní číslo: **H108239**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Postoje veřejnosti k nerovnému postavení mužů
a žen ve společnosti**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS "Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách" (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovednímu výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím bakalářské práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena:

- na rovnost mužů a žen v historii a současnosti,
- na pohlaví a sociální role,
- na právní úpravu rovnosti mužů a žen v ČR.

Součástí práce bude kvantitativní výzkum realizovaný formou dotazníkové metody.

Rozsah bakalářské práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

Asklöf, C. Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů, Praha: Institut pro místní správu Praha, 2005.

Hausmann, J. Nahota feminismu. Ústí nad Labem: Reneco, 2002.

Koldinská, K. Gender a sociální právo. Praha: C. H. Beck, 2010.

Oakleyová, A. Pohlaví, gender a společnost, Praha: Portál, 2000.

Zábrodská, K. Variace na gender. Praha: Academia, 2009.

Vedoucí bakalářské práce:

doc. Ing. Antonín Řehoř, CSc.
Institut mezioborových studií

Datum zadání bakalářské práce:

16. března 2012

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. dubna 2013

V Brně dne 16. března 2012

prof. PhDr. Pavel Mühlpacher, Ph.D.
vedoucí ústavu

doc. Ing. Antonín Řehoř, CSc.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k prezenčnímu nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3²⁾;
- podle § 60³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

GABRIELA PROCHÁZKOVÁ
Jméno, příjmení studenta

V Brně 29.3.2013.

Gabriela Procházková
Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevydělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlížení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů; § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užití-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacího zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užít či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlídnou k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

Abstrakt

Postavení mužů a žen je dané ve velké míře společností. Pozornost je věnována historii vývoje rovnosti i současnosti a legislativě spojené s rovností mužů a žen. Velký prostor je vyhrazen informacím o vzniku genderu, genderových stereotypů a genderových rolí.

Aplikační část je zaměřena na postoje veřejnosti k nerovnému postavení muže a ženy ve společnosti. Je provedena analýza dotazníků, která ukazuje, jak lidé vnímají nerovnost mezi pohlavími.

Klíčová slova

Rovnost, diskriminace, pohlaví, gender, genderové role, genderové stereotypy.

Abstract

The position men and women is given by people. Attention is paid to the history of development of equality and contemporaneity and legislation related to gender equality. Large space is reserved for information about the origin of gender, gender stereotypes and gender roles.

Application part is focused on public attitudes to the unequal status of men and women in society. The analysis of questionnaires is performed, which shows how people perceive gender inequality.

Keywords

Equality, discrimination, gender, gender roles, gender stereotypes.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Postoje veřejnosti k nerovnému postavení muže a ženy ve společnosti“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno 8. 3. 2013

.....

Gabriela Procházková

Poděkování

Děkuji panu doc. Ing. Antonínovi Řehořovi, CSc. za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat všem vyučujícím a všem pracovníkům z Institutu mezioborových studií Brno za jejich vstřícnost při studiu, které si nesmírně vážím.

Gabriela Procházková

Obsah

Úvod	2
1. Pojmy související s rovností	4
1.1 Rovnost	4
1.2 Porušení rovnosti a rovnoprávnosti	7
1.3 Diskriminace	8
1.4 Pohlaví a gender	15
1.5 Dílčí závěr	16
2. Rovnost mužů a žen v České republice v sociálně-právních souvislostech	17
2.1 Historie	17
2.2 Současnost	21
2.3 Právní úprava	23
2.4 Dílčí závěr	27
3. Pohlaví a sociální role	28
3.1 Genderové teorie	28
3.2 Genderové role	40
3.3 Genderové stereotypy	44
3.4 Dílčí závěr	46
4. Postoje veřejnosti k postavení muže a ženy	47
4.1 Metodika výzkumu	47
4.2 Analýza dotazníků	49
4.3 Rozdíly mezi názory mužů a žen ve společnosti	62
4.4 Dílčí závěr	63
Závěr	64
Resumé	66
Seznam použité literatury	67
Seznam příloh	68

Úvod

Postavení žen a mužů ve společnosti je od počátku věků rozdílné a vychází především z různých společenských funkcí obou pohlaví. Redefinice rolí je spojována s pádem tzv. tradičních společností a s nástupem moderních, resp. Postmoderních společenských struktur. Této redefinici podléhají role obou pohlaví, ve společnosti se ovšem obsáhleji hovoří o znevýhodněném společenském postavení žen.

Historie ženy je jednou ze stinných stránek historie lidstva. Bohužel, ani dnes nemá žena fakticky stejné pozice, jakkoli jsou deklarované zákonnými opatřeními, jako muž.

Proč má i v současné základní společnosti žena leckde horší společenské postavení než muž?

Proces určování obsahu mužských a ženských rolí ve společnosti do značné míry definují genderové stereotypy, jež představují ustálené vzorce nazírání a chápání muže a ženy, jejich vlastností a schopností, jednání i jejich očekávání. Mívají často podobu tradovaných pevně zakořeněných představ či fixovaných postojů. Genderové stereotypy týkající se našeho jednání tak vyjadřují velmi zjednodušené vzorce (role), které jsou očekávány od každého jedince zařazeného do jedné ze dvou generových kategorií, a to bez ohledu na jeho individuální charakteristiky. Stereotypní vzorce jednání i očekávání nám sice orientaci ve světě zjednoduší, zároveň ale brání změnám a alternativním pohledům tam, kde působí.

Genderové stereotypy provázejí celý život jedince a do značné míry konstruuji ve společnosti ženám rodinné i pracovní role. Přestože je genderová rovnost zakotvena v českém právním řádu a je zakázaná přímá a nepřímá diskriminace na základě pohlaví a jsou prosazovány principy rovných příležitostí pro muže a ženy na trhu práce, jsou ženy stále znevýhodňovány, neboť jejich postavení je negativně poznamenáno právě stereotypním nastavením genderových rolí v české společnosti.

Problém nízkého hodnocení ženské pracovní síly vychází ze stereotypní paušalizace rolí ženy, pro kterou jsou za prvotní považovány její rodinné role, a proto se nemůže na trhu práce uplatnit do stejné míry jako muž. Česká žena je považována

za nejistou pracovní sílu. Pracovní systém má tendenci upřednostňovat muže, a když to jde, genderové dohody obcházet.

Podobné chápání diferenciací rolí mužů je patrné i v domácnostech, v současné době zvláště v souvislosti s diferenciací rodinných modelů a modifikací životního stylu. Za hlavní ženskou roli je stále považována role matky a hospodyně. Z tohoto vnímání genderových stereotypů často vzniká řada rodinných krizí.

Cílem mé práce je poukázat na problematiku nerovného postavení muže a ženy ve společnosti, která je v dnešní době velmi aktuální a neméně diskutovaný problém. Práce by měla přinést základní informace a charakterizovat postoje veřejnosti k nerovnému postavení muže a ženy ve společnosti.

Shromážděné informace pomohou vysvětlit některé nerovné rozdíly mezi muži a ženami a budou se dát využít pro lepší porozumění druhým lidem, jak v profesním, tak i v osobním životě.

Teoreticko-metodická část mé práce je zaměřena na pojmy, které se váží k danému tématu, pojednání o vývoji postavení žen v České republice v sociálně-právních souvislostech a platné právní úpravě rovnosti a zákazu diskriminace. Dále se zaměřím na sociální role, některé genderové teorie a stereotypy.

Aplikační část práce je zaměřena na zjištění, jak si lidé všímají nerovného postavení mužů a žen ve společnosti a jak vnímají genderové role. Na výzkumu chci ukázat, jaké jsou názorné rozdíly mezi pohlavími na postavení žen ve společnosti.¹

¹ Hrušková, M. Vybrané kapitoly ze sociologie (online). Dostupné z: www.eamos.cz/amos/ksb/externi/ksb_9659/10.htm.

1. Pojmy související s rovností

Pojmy rovnost, rovnoprávnost, rovné příležitosti, diskriminace, pohlaví a gender vznikly každý v jiném historickém období a v odlišných souvislostech.

Pokud chceme tyto pojmy spojit s problematikou nerovného postavení muže a ženy ve společnosti je třeba si výše uvedené pojmy ujasnit.

1.1 Rovnost

Rovnost se zakotvuje v právních řádech současně s nástupem demokracie jakožto moderního společenského zařízení. Demokracie ze své podstaty totiž rovnost předpokládá. Vláda lidu znamená právo lidu na volbu a toto právo je v demokracii uděleno právními řády všem členům té které společnosti. S počátky demokracie nepřišla automaticky plná rovnost ve společnosti. Např. volební právo žen bylo zakotveno mnohem později, než vznikly první demokratické státy, resp. první republiky. S rozvojem demokracie jde nicméně ruku v ruce rovněž rozvoj rovnosti, rozšiřování kladení rovnosti mezi jednotlivými skupiny, až k dosažení zaručení rovnosti pro všechny.

S nástupem demokracie byly nejprve odstraňovány základní překážky rovnosti lidí před zákonem. V 19. století se ruší otroctví, ruší se omezení vlastnického práva, které je dáno všem lidem, ve 20. století dochází k zavádění volebního práva pro ženy v Evropě.

Lze tedy zaznamenat vývoj od filozofického postulátu rozvinutého především přirozenoprávními koncepcemi k právu zakotvenému zpočátku především v dokumentech představujících první katalogy lidských práv, později se rovnost jako právo objevuje i v dalších dokumentech ústavně-právní síly – je součástí moderních národních ústav – a nakonec i v dokumentech nižší právní síly.

Je třeba mít na paměti, že rovnost neznamenaá stejnost. Rovnost tak, jak je chápana v současné době, je výsledkem zrání společnosti, která po velmi dlouhé době dospívá k závěru, především pod vlivem přirozenoprávních teorií, že lidé jsou rozdílné bytosti, jež si jsou sebou rovny v právech, kterými jsou ze své podstaty nadány. Respektování rovnosti nepopírá přirozenou rozdílnost lidských individuí. Každá lidská bytost je jedinečná a neopakovatelná. Nelze tedy rozhodně tvrdit, že si jsou lidé rovni a že jsou také stejní. Každý člověk má jinou genetickou, fyzickou i psychosociální výbavu, která tvoří jeho neopakovatelnou přirozenost a jedinečnost.²

Rovnost příležitostí a její zaručení je nástrojem, který začal být uplatňován především ve 20. století, s cílem zaručit rovné zacházení i tam, kde pouze rovnoprávnost nestačí k tomu, aby mohla být práva jedinců rovně uplatňována. Vychází se zde z uvědomění, že lidé právě proto, že nejsou stejní, mohou být v některých oblastech znevýhodněni v důsledku sociálních podmínek nebo i na lidské vůli nezávislého stavu či nastalé situace. Např. osoba se zdravotním postižením, kdyby měla pouze rovné právo na práci stejně jako každý člověk, velmi často by nemohla zvolenou práci vykonávat, protože by to neumožňovaly pracovní podmínky, jež jsou pro zdravého člověka přirozené, pro postiženého někdy nepřekonatelné, např. kancelář v prvním poschodí bez výtahu a s bariérovým přístupem do budovy je pro zdravého jedince bezproblémová záležitost, pro vozičkáře to znamená znemožnění dostat se na pracoviště.

Rovnoprávnost v současném pojetí často implikuje nutnost vyrovnat počáteční nerovné podmínky pramenící z toho, že lidé nejsou stejní a to ani z hlediska svého přirozeného a sociálního okolí, ve kterém žijí. Rovnosti se dosahuje tím, že se kompenzují negativní sociální důsledky přirozených rozdílů mezi lidmi.

Zaručení rovných příležitostí se uplatňuje zpravidla v případě, že je v počátku právního nebo jiného vztahu objektivně dána nerovnost mezi dvěma subjekty, jež by bez dalšího znamenala nerovnost v právech. Smyslem zakotvení rovných příležitostí do právních řádů je vyrovnat znevýhodnění, kterým např. určitá skupina lidí trpí v důsledku své přirozenosti a nestejnosti s druhou skupinou, pracující i žijící

² Koldinská, K. Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 3 - 4.

v nestejných podmínkách. Zajištění skutečné rovnoprávnosti tak v některých případech může znamenat i poskytnutí více práv jedné znevýhodněné skupině či kategorii jedinců.

Rovnost příležitostí je nicméně problematická z hlediska budoucího dosaženého výsledku. Je totiž možné postavit všechny na stejnou startovací čáru, to ale neznamená, že ten, kdo je v takovém okamžiku méně vybaven vzděláním, sociálními návyky či pouhými předpokládanými vlastnostmi, nebo dokonce ten, kdo byl před postavením na tuto stejnou startovací čáru diskriminován, bude mít skutečně stejnou možnost proběhnout pomyslnou dráhu jako ten, kdo byl na stejnou startovací čáru postaven s lepším vybavením.³

Hovoří-li se o **genderové rovnosti**, myslí se tím, že všechny lidské bytosti by měly mít svobodu rozbít své osobní schopnosti a činit vlastní rozhodnutí bez omezení, která představují striktní genderové role; že rozdílným chováním, aspiracím a potřebám žen a mužů je přisuzována stejná hodnota a že jsou považovány za stejně přijatelné. Formální (de jure) rovnost je pouze prvním krokem ke skutečné (de facto) rovnosti. Nerovné zacházení a systémy pobídek (pozitivní akce) mohou být nezbytné jako kompenzace za minulou a současnou diskriminaci.

Často se má za to, že genderové rovnosti bude možné dosáhnout tak, že se ženám a mužům dají stejné možnosti, přičemž předpoklad je, že to přinese podobné výsledky. Avšak stejné zacházení nezbytně nevede k shodným výsledkům. Pro dosažení podobných výsledků může být někdy nezbytné zacházet se ženami a s muži rozdílně, protože ženy a muži se vyrovnávají s rozdílnými životními podmínkami a čelí rozdílným postojům a očekáváním.⁴

³ Koldinská, K. Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 6 – 7.

⁴ Asklöf, C. Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů. 2. vydání. Praha: Institut pro místní správu Praha, 2005, s. 6.

1.2 Porušení rovnosti a rovnoprávnosti

Porušení či narušení rovnosti je takové jednání či opomenutí, v jehož důsledku je rovnost mezi lidmi narušena. V některých případech může jít o nerespektování rovnosti, v jiných případech může dojít přímo k tomu, že nebudou vytvořeny podmínky pro její nastolení nebo uplatňování.

Porušením rovnosti může být i striktní a necitlivé uplatnění rovnostářství, jehož cílem bude zavedení stejnosti do společnosti. Takové zavedení stejnosti nijak nezohledňuje přirozené rozdíly mezi lidmi a naopak na ně hledí jako na jednotlivou masu stejných jedinců. Jde o pokřivenou stejnost (nikoli rovnost) ve výsledku, která aby svého cíle dosáhla, musí zákonitě porušit rovnost mezi lidmi.

Porušením rovnosti je tedy takový zásah do práv člověka, jehož výsledkem je nastolení nerovnosti mezi jedinci. Porušení rovnosti bude vždy nepřípustné, protože se bude jednat o zásah do základních práv člověka a bude znamenat redukci těchto práv.

To neznamena, že by právo za určitých podmínek nepřiznávalo více nároků např. jedincům a jejich rodinám, kteří jsou určitým způsobem znevýhodněni v rámci společnosti. V sociálním právu se lze setkat se situacemi, kdy nároky ze systémů sociálního zabezpečení nejsou ve většině případů poskytovány plošně, ale pouze tomu, kdo splní zákonem stanovené podmínky. V sociálním právu je uplatňován princip rovnosti, tedy rovnosti podmínek v přístupu k jednotlivým systémům, jakož i rovných podmínek pro vznik nároků z těchto systémů. Skutečnost, že systémy sociální ochrany nejsou koncipovány plošně, neporušuje princip rovnosti a nepředstavuje negativní zásah do práv, a to v případě, že v zájmu prosazení materiální rovnosti bude zvýhodněna určitá primárně znevýhodněná skupina. Např. těhotné ženy, rodiny s dětmi, sociálně slabí jedinci, osoby s postižením apod. Jedná se o přípustné porušení rovnoprávnosti, ospravedlněné dalším výrazným postulátem určujícím vývoj moderních demokratických společností, kterým je princip solidarity.

Vodítkem pro legislativce při tvorbě norem sociálního práva v souladu s principem rovnosti a zároveň bez plošného přiznání nároků může být historický vývoj práva v zemi, kde právo tvoří. Dále pak princip rovných příležitostí, který připouští

přijetí takových opatření, které vyrovnají určité znevýhodnění jedinců či rodin ve společnosti. Porušení rovnoprávnosti pak bude přípustné tam, kde se děje v zájmu zachování solidarity ve společnosti, bez které nemůže moderní společnost správně fungovat.

Nástroje k vyrovnání příležitostí nesmí dosáhnout takové intenzity, že by v důsledku jejich použití došlo k narušení principu rovnosti buď poskytnutím různých práv ve stejných nebo srovnatelných situacích, nebo k zavedení vyrovnávajících opatření, která by nebyla dočasného charakteru. Takové porušení bude negativního rázu, a to jak z hlediska práva a základních principů práva, tak z hlediska společenského uspořádání.

Např. v oblasti sociálního pojištění byly v Československu do roku 1989 neodůvodněně zvýhodňovány některé kategorie zaměstnanců, které představovaly politicky upřednostňované sociální vrstvy. Systém důchodového pojištění reagoval na stejnou sociální událost, stáří, odlišně podle toho, do jaké společenské vrstvy daný jedinec patřil, podle toho, zda se jednalo o vysokého stranického funkcionáře či nikoli. Takové porušení rovnoprávnosti je třeba vnímat jako nepřípustné.⁵

1.3 Diskriminace

Podle slovníku cizích slov (Academia 1995): rozlišování poškozující někoho, neuznávání jeho rovnosti s jinými, popírání nebo omezování práv určité kategorie obyvatelstva nebo určitým státům, mezinárodním organizacím apod. podle Všeobecné encyklopedie Diderot (Praha 1999) nerovné, a tím i nespravedlivé zacházení s částí obyvatelstva na základě rasové, kulturní a náboženské odlišnosti. Spočívá v záměrném znevýhodnění vytvářením nerovných hospodářských, politických nebo právních podmínek. Diskriminace je provázena předsudky, zvyky a někdy ustanovena zákony (apartheid v JAR). To může vést k sociální degradaci, k segregaci nebo i ke genocidě.

⁵ Koldinská, K. Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 9 – 10.

Diskriminace se může dopustit i subjekt soukromého práva v běžných soukromoprávních vztazích (např. pracovněprávních), ne tedy jen v legislativní oblasti. Diskriminací lze tedy označit porušení rovnosti zakotvené právem. Diskriminací bude takové jednání či opomenutí spočívající v neoprávněném rozlišování či znevýhodnění určité skupiny ve vztahu ke skupině jiné, jež ve svém důsledku může přivodit jedinci či celé skupině újmu peněžité či nepeněžité povahy.

Diskriminaci lze přirovnat ke zvláštní formě odpovědnostního vztahu s určitými odlišnostmi od teorie právní odpovědnosti.

Pokud u odpovědnostních vztahů musí být splněny čtyři znaky odpovědnosti – musí být porušena povinnost, vzniknout škoda, existovat kauzální nexus a dána určitá forma zavinění, u diskriminace můžeme konstatovat, že subjekt, který diskriminuje, porušuje povinnost tím, že nezachoval rovnost zakotvenou v právní normě, kterou aplikuje. V důsledku toho vznikla škoda ve formě zpravidla morální újmy jedince a zavinění diskriminujícího subjektu bude zřejmě dáno minimálně formou vědomé nedbalosti (věděl nebo musel předpokládat, že jedinci újma vznikne).

V důsledku diskriminačního jednání nemusí vždy vzniknout škoda v pravém slova smyslu. Může dojít pouze k porušení povinnosti zachovat rovnost, a přesto již došlo k diskriminačnímu jednání, přičemž diskriminovaná osoba morální újmu necítí. Další nesrovnalostí je zavinění a míra jeho relevance v diskriminačních vztazích. Pokud by se jednalo o odpovědnostní vztah, bylo by třeba zkoumat míru zavinění subjektu, který diskriminoval. V případě diskriminace se zkoumá zásadně jen to, zda k diskriminaci skutečně došlo, a pokud ano, nastupují právní sankce postihující takové jednání, pokud subjekt nařčený z diskriminace neprokáže, že se diskriminačního jednání nedopustil. Můžeme tedy říci, že diskriminace zakládá zvláštní objektivní odpovědnost, neboť se zavinění v podstatě nezkoumá.

Pod pojmem diskriminace lze chápat širokou škálu forem aktivity či naopak pasivity – od preferencí až po vyloučení. Tyto aktivity jsou vždy směřovány na lidské jedince nebo na jejich skupiny. Diskriminace neomezuje pouze tak, že v jejím důsledku dojde přímo k narušení rovnosti, stačí dokonce i ohrožení možnosti jejího uplatnění ze strany jedince či skupiny.

Diskriminace můžeme rozlišit na **pozitivní a negativní**. Diskriminací pozitivní lze chápat takové rozlišování, jehož podstatou je preference určité skupiny nebo subjektu na úkor jiných. Pozitivní diskriminací je v tomto smyslu pozitivní akce, tedy vytváření lepších podmínek pro znevýhodněné skupiny osob. Pozitivní diskriminací se tedy zpravidla znevýhodněným přidávají práva. Pozitivní diskriminace může mít také negativní vliv na rovnost, a to v případě, že z hlediska rovnosti je preference určitého subjektu či jejich skupin nežádoucí (např. se nejedná o znevýhodněnou skupinu a účelem pozitivní diskriminace není vyrovnat příležitosti). V odborné literatuře se pojem pozitivní diskriminace přestává používat a to především v reakci na nepříliš přesvědčivé výsledky pozitivní diskriminace uplatňované v USA ve vztahu k Afroameričanům.

Pozitivní akce, pozitivní opatření jsou v současné době konceptem, ke kterému se evropská politika i praxe postupně vrací, a to především ve snaze o materiální rovnost v některých specifických aspektech. Přijímání pozitivní akce je většinou koncipováno jako možnost pro národní státy přijmout taková opatření, která by podporovala vyšší zastoupení velmi málo zastoupené skupiny v určitém oboru. Pozitivní akce je přípustná pro aktivní řešení diskriminace na základě pohlaví a diskriminace na základě rasového či etnického původu. V rámci pozitivní akce jsou používána pozitivní opatření, jejichž znakem je dočasnost, jsou přijímána na určitou dobu, a to k aktivnímu vyrovnání nerovnosti v konkrétní oblasti společenského života.

Negativní diskriminace bude častěji ošetřena právem, neboť bude v jejím důsledku docházet k omezování a dokonce vylučování některých subjektů a skupin a takové chování bude ohrožovat a narušovat zachování rovnosti ve společnosti. Podstatou negativní diskriminace tedy bude ubírání práv určité skupině lidí.

Dále je možné rozlišovat **právní a faktickou diskriminaci**. O právní diskriminaci jde v případě, kdy právní předpis přímo obsahuje diskriminační ustanovení, k faktické diskriminaci může dojít např. porušením právního předpisu, který plně zachovává rovnost. Bude se jednat o diskriminační chování, které ve svém důsledku zakládá nerovnost nebo ohrožuje zachování rovnosti. Oběma formám je potřeba předcházet a eventuální naplnění sankciovat – v případě právní diskriminace zrušením právního předpisu nebo diskriminačního právního ustanovení, v případě faktické diskriminace sankcí reagující na porušení povinnosti zachovat rovnost a nechovat se diskriminačně.

Soudní praxe evropského soudního dvora a evropského soudu rozlišily tzv. **přímou a nepřímou diskriminaci**. Pro identifikaci přímé diskriminace je třeba mít možnost nalézt vhodného komparátora. Přímá diskriminace vyžaduje důkaz, že s určitou osobou bylo na základě diskriminačního důvodu zacházeno nepříznivě, než by se zacházelo s jinou osobou, která se nevyznačuje tím kterým diskriminačním důvodem (např. se ženou bylo zacházeno méně příznivě než s mužem).

V zájmu odstranění přímé diskriminace, tedy méně výhodného zacházení s určitou skupinou, dojít k situaci, že určitá výhoda bude odebrána skupině zvýhodněné tak, že bude prostě zrušena, ale ve svém důsledku takové zrušení výhody nepřinese nikomu ze zúčastněných nic pozitivního (např. zrušení ochranné legislativy ženy ohledně noční práce či práce pod zemí, nebo vyrovnávání důchodového věku pro ženy a muže).

Ještě složitější je z právního hlediska posoudit nepřímou diskriminaci. Z teorie i soudní praxe Evropského soudního dvora vyplývá, že k nepřímé diskriminaci dochází, pokud má použití zdánlivě neutrálního rozlišování mezi jedinci nepoměrně negativní dopad na členy určité skupiny a zároveň použití takové metody rozlišování nemůže být ospravedlněno jako nutné a ospravedlnitelné za daných podmínek. Koncept nepřímé diskriminace byl rozvinut také proto, že přímá diskriminace nestačila k pojetí veškerého diskriminačního jednání či legislativy.

Čím dál důležitější je rozlišovat mezi přímou a nepřímou diskriminací, protože přímá diskriminace zahrnuje odlišné zacházení na základě tzv. podezřelých kritérií (pohlaví, rasa apod.), zatímco nepřímá diskriminace postihuje také aplikaci neutrálních kritérií, jejichž použití je ale ve svém důsledku diskriminační vůči určité skupině, která je opět charakterizována tzv. podezřelým kritériem, tedy diskriminačním důvodem.

V rámci nepřímé diskriminace můžeme najít rozlišení mezi dvěma subtypy nepřímé diskriminace. Může se jednat o situaci, když obecná norma působí rovně na všechny adresáty, ale je příliš široká, protože na některé adresáty působí nepřipustně přísněji či jinak nepříznivěji než na adresáty jiné (např. nosit školní uniformu bez pokrývky hlavy). Situací druhého subtypu jsou okolnosti, kdy právní norma upravuje výjimku z obecné regulace, která dopadá nepřiměřeně na určitou skupinu lidí

(např. stanovení méně zaměstnaneckých výhod pro zaměstnance pracující na částečný úvazek, přičemž většinu těchto zaměstnanců tvoří ženy).

Koncept nepřímé diskriminace směřuje od rovného zacházení k rovnosti výsledků. Mají-li být oba koncepty správně uplatněny a má-li být směřováno k dosažení rovnosti, je třeba odlišit diskriminaci od přiměřeného rozlišování. Rozdílné zacházení neporuší rovnost v případě, že je uplatněno s legitimním cílem a že rozlišování je k dosažení tohoto cíle přiměřené.

Diskriminace, stejně jako porušení rovnosti či rovnoprávnosti, se mohou dít z různých důvodů, nejčastěji je zřejmě pohlaví, ale i rasa i etnický původ. V mezinárodním i evropském právu se postupně vyvinuly různé důvody, na základě kterých když dojde k nepřipustnému rozlišování, jehož důsledkem bývá znevýhodnění, jedná se o diskriminaci. Článek 21 Listiny základních práv EU zakotvuje zákaz diskriminace v tom smyslu, že „každá diskriminace z jakéhokoli důvodu, např. z důvodu pohlaví, rasy, barvy pleti, etnického nebo sociálního původu, genetických rysů, jazyka, náboženského vyznání nebo víry, politického nebo jakéhokoli jiného přesvědčení, příslušnosti k národní menšině, majetku, rodu, zdravotního postižení, věku či sexuální orientace, se zakazuje.“ Jak je z citace patrné, výčet je pouze demonstrativní.

Závazný výčet diskriminačních důvodů, který je poněkud stručnější než ten právě uvedený, je obsažen v čl. 19 Smlouvy o fungování evropské unie. Orgány Evropské unie jsou tímto ustanovením zmocněny „učinit jednomyslně opatření k potírání diskriminace z důvodů pohlaví, rasového nebo etnického původu, víry nebo světového názoru, invalidity, věku nebo sexuální orientace. Primární právo EU tak upravuje šest základních diskriminačních důvodů, které umožňují popírat diskriminaci: pohlaví, rasa či etnický původ, víra či světový názor, zdravotní postižení, věk, sexuální orientace.

Právo EU odlišuje pohlaví a sexuální orientaci a nekoncentruje je pod jeden diskriminační důvod, jak je tomu u víry a světového názoru či rasového a etnického původu. S pohlavím bývá naopak v národních právních úpravách spojována tzv. pohlavní identifikace, která bývá rovněž vnímána jako diskriminační důvod.

Problematika rovnosti je velmi dynamická a ovlivněná současným vývojem. V posledních letech se v této oblasti objevily zcela nové trendy v identifikaci

diskriminace. Teorie si již nevystačí pouze s konceptem přímé a nepřímé diskriminace, ale začíná se pracovat i s dalšími pojetími a nalézt adekvátní nástroje k řešení diskriminace.

V oblasti diskriminace bylo možné v druhé polovině 80. let, ale především v průběhu let devadesátých zaznamenat některé nové formy, které souvisely s postupující komplikovaností fungování společnosti jako takové. Začaly se objevovat případy diskriminace či nerovného zacházení, ve kterých bylo stále těžší určit, na základě kterého důvodu k diskriminaci došlo.

Nejdříve se jednalo o diskriminaci černošských žen ve Spojených státech a Velké Británii, kdy bylo v některých případech konstatováno, že dotyčná žena byla diskriminována kvůli její rase a zároveň i pohlaví. Ve většině právních úprav je přitom diskriminace zakázána jako taková a v příslušných právních předpisech jsou vyjmenovány důvody, na základě kterých je diskriminace zakázána. Mezi těmito důvody bývají rozhodně uvedeny rovněž pohlaví a rasa. Problémem se stala otázka, jak takovou diskriminaci hodnotit.

Uznání vícenásobné diskriminace je spojeno s průkopnickým úsilím amerických černošských žen, jež poukázaly na skutečnost, že americké antidiskriminační právo pro rovnost mužů a žen je svou koncepcí zacíleno na bílé ženy a právní předpisy upravující rasovou rovnost, je zase zaměřeno na černošské muže. Průkopníkem teorie vícenásobné diskriminace je Kimberlé Crenshaw.

Vícenásobnou diskriminaci současné teorie dělí na **složenou a průsečíkovou diskriminaci**. Pod pojem složené diskriminace zahrnujeme situace, kdy se různé důvody diskriminace přidávají jeden k druhému, zatímco průsečíkovou diskriminací rozumíme takovou diskriminaci, jež vyplývá z kombinace různých znevýhodnění, jež pak ve výsledku vytváří zcela jedinečnou situaci, která se odlišuje od jakékoli jiné formy diskriminace a stojí samostatně.

V rámci vícenásobné teorie, resp. průsečíkové diskriminace se v souvislosti s genderem tvrdí, že pro správnou identifikaci např. všech aspektů života žen ve společnosti, je třeba rovněž zohlednit rasu, sexuální orientaci či eventuální zdravotní postižení ženy. Je zřejmé, že ve společnosti budou mít odlišné postavení např. žena –

manažerka, pocházející z Německa, žijící v Praze a nezaměstnaná Romka, pocházející ze Slovenska. V případě druhé ženy bude její etnický původ násobit pravděpodobnost, že se tato žena ve svém životě setká s diskriminací. Přijetí konceptu vícenásobné diskriminace se snaží tyto nuance zohledňovat a zamezit tomu, že by se na jednotlivé kategorie osob, jež bývají diskriminovány, hledělo jako na homogenní skupinu, i když je tato ve svém rámci velmi členitá a různorodá.

Zohlednění vícenásobné diskriminace umožňuje pochopení jevu diskriminace a nerovnosti v jeho současné složitosti a bere zřetel, že ke skutečnému pochopení míry diskriminace či dokonce útlaku některých skupin společnosti je třeba zkoumat cesty, jakými jsou společenské procesy a nové jevy tvořeny či ovlivněny. Míru diskriminace určuje několik faktorů dohromady a v reálném životě nebude docházet k diskriminaci založené na čistě jednom důvodu. Konkrétní podoba diskriminace bude také záviset např. na tom, na jakém typu pracoviště k ní dochází, v jakém společenském kontextu či historickém okamžiku se děje apod.

Na koncept vícenásobné diskriminace lze také pohlížet jako na důsledek úsilí o nastolení materiální rovnosti, v jejímž rámci se po právu vyžaduje, aby reagovalo a odpovídalo na reálné zkušenosti reálných lidí a umožnilo jim, co nejlépe uplatnit svá základní práva.⁶

Základy diskriminace jsou etnický původ, náboženství, zdravotní postižení, věk či sexuální orientace. Zásadní je, uvědomit si, že gender je určujícím faktorem také v rámci těchto skupin. Kdykoliv je řeč o integraci etnických menšin, je třeba zohlednit genderové hledisko. Kdykoliv je řeč o pomoci či opatřeních týkajících se lidí s tělesným postižením, je nutné zahrnout genderové hledisko. Kdykoliv je řeč o pomoci či opatřeních týkajících se strašících občanů, je nutné zohlednit rozdílné životní situace žen a mužů. Proč? Protože ženy tvoří minimálně polovinu členů těchto skupin, stejně jako v celkové populaci. Pokud mají být opatření cílená, musí mít ti, co rozhodují, dostatečné informace o životních podmínkách v rámci různých cílových skupin.⁷

⁶ Koldinská, K. Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 11 – 20.

⁷ Asklof, C. Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů. 2. vydání. Praha: Institut pro místní správu Praha, 2005, s. 10.

1.4 Pohlaví a gender

Termín pohlaví se z právního hlediska vztahuje k biologickým, geneticky podmíněným rozdílům mezi mužem a ženou, např. týkajícím se těhotenství, kojení a obvyklým rozdílům ve fyzické síle. Ostatní rozdíly mezi muži a ženami jsou spíše sociálního než biologického charakteru a vytváří se v těsné souvislosti s vývojem jedince.

Gender vzniká v průběhu socializace jedince, který se v jejím rámci učí být mužem či ženou. Gender totiž v sobě zahrnuje sociální dimenzi biologického znaku – pohlaví. V lidské společnosti se během staletí vytvořily určité role a společenské úkoly mužů a žen, jež původně vyplynuly z jejich biologických vlastností, postupně se však přetvořily v určitá společenská očekávání, jež jsou označována jako „genderové role“ či „genderové stereotypy“.

Pojem gender se dostal do popředí v okamžiku, kdy nabývají na síle feministická hnutí (19. století) a nejdříve v oblasti filozofie a politického tlaku, později i v právu se usiluje o rovnost mezi muži a ženami. Pojem gender má také smysl z hlediska zakotvení rovnosti mezi muži a ženami a zákazu diskriminace na základě pohlaví. Rozlišování na základě biologické charakteristiky jedince je totiž ve většině případů právem tolerováno. To, co je potřeba označit za diskriminaci na základě pohlaví, je znevýhodnění muže či ženy z toho důvodu, že se od toho či onoho něco společensky očekává (např. že žena bude výlučnou pečovatelkou o děti a bude o ně pečovat v případě jejich onemocnění a že naopak u mužů v důsledku toho péči o děti nebude třeba zohlednit pro účely důchodového pojištění) a v souvislosti s těmito očekáváními se předpokládá určité chování, jež je může ovlivnit např. rozhodování zaměstnavatele, kterého z uchazečů přijmout na volné pracovní místo. Zaměstnavatel se chová diskriminačně v případě, že tato očekávání převáží nad posouzením odborných schopností a dovedností kandidátů v konkurzu o pracovní místo. Taková diskriminace je diskriminací na základě genderu, nikoli pohlaví v úzkém biologickém slova smyslu.⁸

⁸ Koldinská, K. Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 20 – 21.

Gender mainstreaming je důležitou strategií na cestě ke konečnému cíli genderové rovnosti. Strategie zahrnuje integrování genderového hlediska do běžných každodenních záležitostí na všech úrovních rozhodování a ve všech oblastech politiky. To znamená, že návrhy by měly být posouzeny ve světle možností, situací a potřeb žen a mužů na pozadí celkového cíle – dosažení genderové rovnosti. Genderové rovnosti bude dosaženo změnou norem a přerozdělení moci a zdrojů v dané oblasti činnosti. Oficiální definice, se kterou pracuje Rada Evropy: gender mainstreaming je (re)organizace, zlepšování, rozvíjení a hodnocení koncepčních, rozhodovacích a vyhodnocovacích procesů tak, aby bylo hledisko genderové rovnosti zapracováno do všech politik na všech úrovních a ve všech fázích těmi aktéry, kteří se obvykle podílejí na jejich vytváření.

Genderová statistika znamená, že by všechny statistiky týkající se jednotlivců měly zahrnovat kategorii pohlaví, že veškeré parametry a další charakteristiky by měly být analyzovány a prezentovány tak, že pohlaví bude uváděno jako primární a obecná kategorie členění a že by všechny statistiky měly zohledňovat genderové záležitosti, které jsou v bezprostředním zájmu společnosti.

Genderové statistiky jsou nutné, protože poskytují nestranný základ pro politická rozhodnutí, zvyšují povědomí a podporují změny, inspirující lidi na rozhodujících pozicích a umožňují monitorování a hodnocení postupů a opatření, které byly či budou přijaty.⁹

1.5 Dílčí závěr

Rovnost, porušení rovnosti a rovnoprávnosti, diskriminace a gender jsou v dnešní době hodně diskutované pojmy ve společnosti. Řeší se mnoho soudních sporů spojených s diskriminací na základě pohlaví a čím dál více lidí je s touto problematikou ve styku v běžném životě, proto je nutné, podle mého názoru tyto pojmy dobře chápat, aby se člověk mohl lépe orientovat v problematice diskriminace na základě pohlaví.

⁹ Asklöf, C. Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů. 2. vydání. Praha: Institut pro místní správu Praha, 2005, s. 6 – 7.

2. Rovnost mužů a žen v České republice v sociálně-právních souvislostech

Téma rovnosti mužů a žen se dostalo do popředí filozofických i politických debat na českém území na začátku 20. století a nabylo na významu v období první republiky. Úsilí o rovnost mužů a žen se v tomto období snoubilo s úsilím o zakotvení demokracie a svobody v novém československém státě.

Od té doby došlo k poměrně zajímavému vývoji na území bývalého Československa, které se od pokrokové země, založené na nejmodernějších idejích demokracie, prosazovaných prvním československým prezidentem T. G. Masarykem, posunulo ke státu, který téměř ve všem sledoval sovětský model společenského zřízení. V posledních dvaceti letech je naopak možné na našem území zaznamenat nejdříve snahy o obnovení demokracie a pak úsilí o implementaci práva EU do českého právního řádu.¹⁰

2.1 Historie

Důležitým obdobím, ve kterém měly ženy možnost aktivně se účastnit veřejného dění, byla doba národního obrození. Až do 19. století byly České země téměř 300 let součástí Rakouska - Uherska a český jazyk a kultura byly na pokraji vymizení. Tato krize dala vzniknout mohutnému kulturnímu hnutí, v rámci kterého byla zdůrazňována role vzdělávání jak mužů, tak i žen. Síla národního obrození pomohla ženám formulovat jejich požadavky týkající se přístupu ke vzdělání. České ženy založily Minervu, první dívčí gymnázium v Rakousku, a díky jejich intervencím rakouská vláda následně vydala v letech 1896 a 1897 dva výnosy o přístupu žen k vyššímu vzdělání.

Základy Československa byly budovány od roku 1918 až do konce třicátých let minulého století a většinu této doby stál v čele státu T. G. Masaryk, který dokonce přijal jméno své americké manželky. Masaryk psal a přednášel o ženských právech

¹⁰ Koldinská, K. Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 147.

na univerzitní půdě již od 90. let 19. století a jeho články lze považovat za počátky české feministické politické literatury. Když se stal prezidentem, usiloval o to, aby ženy získaly rovná práva.

Tento pozitivní vývoj byl přerušen druhou světovou válkou, po které přišlo po únoru 1948 období budování socialismu. Nový režim českým ženám na jednu stranu formálně přiznal rovné postavení s muži ve všech aspektech života, ale zároveň zcela selhal, co se týkalo změny pojmání genderových rolí v myšlení lidí. Systematické rozdíly – genderové role během tohoto období přetrvávaly.

Ženy měly formálně rovné postavení s muži a zákon nepřipouštěl žádnou diskriminaci, ta ve skutečnosti existovala. Ženy často pracovaly v podřadných zaměstnáních a jejich průměrné platy byly nižší než platy mužů. Muži získávali podstatně více řídicích funkcí. Ačkoliv ženy musely pracovat, nebyly provedeny žádné změny, co se týká dělby práce v domácnosti.

Jedním z důsledků tohoto politického systému byla relativně vysoká soudržnost žen a mužů. Jejich rozdílné postavení zastínil systematický politický útlak. Zjevné systematické rozdíly mezi pohlavími byly pravděpodobně považovány za nepodstatné pseudoproblémy. Za těchto podmínek neexistovala žádná skutečná možnost pro rozvoj reflexe a analýzy genderových rolí a rozdílných životních podmínek žen a mužů.¹¹

Pokrokové ženy se již v 19. století začaly sdružovat v ženských spolcích a organizacích. Mezi nimi se postupně začaly formovat dva proudy. První proud tvořily liberální ženské organizace a sdružily se v Národní ženskou radu a druhý proud tvořily katolické ženské organizace sdružené ve Federaci ženských katolických sdružení. Oba tyto proudy se velmi aktivně zasazovaly o rovné zacházení s muži a ženami, ale byly rovněž aktivní v oblasti společenského a politického života.

Mezi oběma proudy se objevily poměrně rozdílné postoje a názory. Katolické ženské organizace se projevovaly konzervativně, a tvořily tak určitý protipól liberálně orientovaným spolkům. Prosazovaly náboženskou výuku ve školách, ochranu mládeže

¹¹ Asklöf, C. Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů. 2. vydání. Praha: Institut pro místní správu Praha, 2005, s. 7 – 8.

v zaměstnání a sociální pomoc výdělečně činným ženám. Liberální ženské organizace naopak kladly důraz na vzdělání žen a na podporu ochrany rodiny a péče o dítě.

Všechny ženské organizace se snažily poskytnout pomoc sociálně slabým a potřebným ženám, dětem a starým lidem, pozvednout a rozšířit vzdělanost dívek, připravovat ženy k dobré výchově dětí, položit důraz na charitativní práci. Lze tedy konstatovat, že v letech 1918-1938 došlo k nebývalému rozvoji velmi pestré společenské, politické a veřejné aktivity žen, která pak již v dosavadní historii českých zemí neměla obdoby.

V oblasti zákonodárství byly snahy o právní zrovnoprávnění mužů a žen korunovány skutečným úspěchem. První československá ústava z roku 1920 mezi jinými právy zaručovala rovnost mezi muži a ženami a ženám bylo přiznáno **volební právo**. Zaručením volebního práva v roce 1920 se Československo zařadilo mezi první evropské země, které tak učinily. Snaha československých žen o prosazení svých ústavně zakotvených práv do praktického života vedla k tomu, že se nadále velmi silně rozvíjela aktivita ženských spolků. Ženská národní rada pod vedením F. F. Plamínkové sdružovala v roce 1935 padesát členských organizací s celkovým počtem členek 27 000.

V oblasti právní úpravy se objevuje rovnost mužů a žen i v dokumentech nižší právní síly, než byla ústava. Ženy začaly být chráněny před prací v šestinedělí, noční prací a některými typy těžkých prací např. v těžebním či hutním průmyslu. Postupně se ženám v období těhotenství a raného mateřství přiznala i některá základní sociální práva, např. právo na zabezpečení v rámci nemocenského pojištění, jež zahrnovalo i pojištění zdravotní. Také byla poskytována podpora v šestinedělí ve výši nemocenského, pokud taková pojištěnka neměla nárok právě na nemocenské, jakož i příspěvek za kojení až do 12 týdnů po porodu. Dalším výlučným nárokem ženy bylo tzv. výbavné, jež se poskytovalo pojištěnce, která uzavřela sňatek. Výše výbavného byla odstupňována dle délky pojištění.

Zajímavou úpravou z hlediska rovnosti žen a mužů byla úprava vdovského a vdoveckého důchodu. Tento typ pozůstalostního důchodu byl zjevně koncipován tak, aby byla poskytnuta sociální ochrana především manželce zemřelého muže, o němž se předpokládalo, že je živitelem rodiny. Zákon již nicméně počítal i s rozvodem manželství, když upravoval, že nárok na vdovský důchod nemá žena, která byla

z vlastní nebo oboustranné viny soudně rozvedena, ani ta, která vstoupila do manželství v době, kdy její manžel požíval již důchodu invalidního nebo starobního.

Lze tedy říci, že v době mezi dvěma světovými válkami byly nejen prosazeny základní svobody a práva ženy, ale byly položeny základy zvláštní sociální ochrany žen, již v té době braly ohled nejen na biologické vlastnosti ženy, ale rovněž jejich sociální postavení v tehdejší společnosti.

Po druhé světové válce bylo mnoho poničeno a bylo potřeba některé oblasti zcela nově vybudovat, a tím byly poznamenány evropské ekonomiky, včetně té československé. Z tohoto důvodu bylo třeba zaměstnat i ženy a tato ekonomická potřeba byla zahalena do hávu prosazení rovnosti mužů a žen v nové socialistické společnosti. Pro dosažení tohoto cíle bylo použito poměrně jednoduchého nástroje: mzdy byly vypláceny v tak nízké míře, že aby se užívala celá rodina, bylo třeba, aby pracovali oba rodiče. Z tohoto důvodu začaly ženy houfně vstupovat na pracovní trh, čímž se stabilizoval model dvoupříjmových rodin a zároveň dvojího břemene pro ženy – výkon zaměstnání a práce v domácnosti.

Těmito politickými a ekonomickými změnami došlo k posunu od chápání ženské otázky nastolené za první republiky jakožto znamení rozvoje demokratické společnosti, přes zaměstnání žen jakožto faktoru řešení ekonomických problémů a nedostatku pracovních sil, až po využití tohoto tématu propagandou režimu zavedeného v roce 1948. Výsledkem tohoto posunu bylo, že ženy vykonávaly svou práci a druhá směna na ně čekala doma, protože nedošlo k žádnému posunu v rozdělení rolí v rodinném životě.

Postupně se tak vytvořil obraz „socialistické ženy-údernice“, která pracovala na plný úvazek, byla politicky činná a k tomu zvládala vést domácnost. Reálným výsledkem byla nicméně přepracovaná a stresovaná žena, která často neměla energii na zapojení se do společenského života a prosazování svých práv.¹²

V socialistickém právu bylo vše uvozeno ústavami z let 1948 a 1960. Obě tyto normy zaručovaly mužům a ženám stejné postavení v rodině, v práci, ve společnosti

¹² Koldinská, K. Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 148–152.

i ve veřejné činnosti, jakož i stejný přístup ke vzdělání a povolání. Ústava z roku 1960 navíc garantovala rovné odměňování a zakotvila zvláštní pracovní podmínky pro ženy a zvláštní péči při těhotenství mateřství a rozvoj služeb a zařízení, jež by ženám umožnily pracovat.

V období vlády Komunistické strany ČSR tedy došlo k tzv. modernizaci bez osvobození, kdy byly sice ženy zbaveny některých základních svobod, na druhé straně došlo k modernizaci jejich postavení a rovnost mužů a žen se stala součástí státní ideologie, dokonce ústavně zakotvené, byť v podstatě nebyla soudně ani jinak vymahatelná.¹³

2.2 Současnost

Po roce 1989 nedošlo v postavení žen k výraznějším legislativním změnám během prvních let po demokratizaci společnosti. Ta nejkřiklavější ochranná opatření byla sice odstraněna během prvních let po roce 1989 (např. zákaz noční práce žen byl zrušen v roce 1994). Opatření, která zůstala, byla novelizována až mnohem později, takže přestala odpovídat nové společenské i ekonomické situaci.

V české společnosti se začaly objevovat jevy, jež jsou již dlouhá léta kritizovány a řešeny i v jiných evropských zemích: vyšší nezaměstnanost žen a mužů, rozdíly v odměňování mužů a žen, jakož i diskriminační chování vůči ženám. Jak nicméně dokládají dobové studie, tyto jevy se objevovaly i v době před rokem 1989, ale nebyly pojmenovány ani výrazněji sledovány. Tyto jevy tedy v podstatě jen přetrvaly, některé se zintenzivnily, jiné dostaly poněkud jinou podobu.

Míra nezaměstnanosti žen je neustále vyšší, než je tomu v případě mužů. V první polovině 90. let tento trend souvisel do značné míry se zavíráním nelukrativních fabrik, ve kterých v mnoha případech pracovaly ženy (např. textilní nebo zbrojařský průmysl). Následně lze vyšší nezaměstnanost žen připsat např. setrvalé štedrosti sociálních

¹³ Koldinská, K. Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 154.

opatření a vysoké ochraně rodičů pečujících o děti v pracovním poměru. Vzhledem k tomu, že 98 % těch, kteří pečují o děti, tvoří ženy, dochází v praxi k jejich diskriminaci ze strany zaměstnavatelů, kdy ve výběrových řízeních často vítězí muži namísto mladších žen, u kterých lze očekávat, že budou pečovat o děti, a nebudou tedy tak spolehlivými zaměstnanci.

Dalším problémem zůstávají rozdíly příjmů mezi muži a ženami. Rozdíly mezi mzdami mužů a žen se vyskytují ve všech odvětvích, ve všech skupinách zaměstnání i ve všech úrovních vzdělání, a to tak, že všude mají muži vyšší mzdy než ženy. Vzhledem k tomu, že tyto problémy přetrvávají až do současnosti, vzrostlo očekávání, že by bylo možné začít tyto potíže řešit legislativní cestou, a to prostřednictvím implementace směrnic EU do českého právního řádu.

V roce 1999 došlo sice v rámci příprav ČR na členství v EU k přijetí tzv. harmonizační novely tehdejšího zákona o zaměstnanosti následované v roce 2001 harmonizační novelou zákoníku práce v duchu směrnic o rovném postavení mužů a žen. Další vlnu novelizací lze pak zaznamenat v souvislosti s přijetím nových směrnic EU ještě před vznikem členství ČR v EU. Zákoník práce byl novelizován ještě jednou v roce 2004, ve stejném roce došlo k přijetí zcela nového zákona o zaměstnanosti, v němž byly definovány stejné koncepty, jako tomu bylo v zákoníku práce, až do přijetí nového zákoníku práce v roce 2006, který již antidiskriminační ustanovení obsahuje ve velmi zobecněné formě. Antidiskriminační ustanovení lze vysledovat i v dalších, zvláštních právních předpisech, a to např. v oblasti zaměstnávání v ozbrojených silách, ve státní službě, v oblasti vzdělávání a přístupu k němu atd.

Vzhledem k nedostatečné zkušenosti českého zákonodárce s implementací směrnic EU a možná i neochotě tyto směrnice skutečně implementovat, došlo velmi často spíše k jejich transplantaci do českého řádu, tedy vložení jednotlivých ustanovení směrnic do příslušných národních právních předpisů. Velmi brzy začalo, vycházet najevo, že implementace je v podstatě stejně důležitá jako aplikace a každodenní používání antidiskriminačních pravidel. Implementované, ale neaplikované nebo nedostatečně aplikované směrnice totiž nemají vliv na národní společenskou situaci v oblasti rovnosti mezi muži a ženami, jaká by byla žádoucí. Můžeme zde hovořit o formální rovnosti, která se nikdy „nezmateriální“, nebo jen velmi zřídka.

Změny právních předpisů ČR neznamenalou úplnou implementaci především nových směrnic a Česká republika čelila žalobě Komise EU na neimplementaci některých směrnic, přičemž v jednom případě v oblasti zaměstnaneckého pojištění a neimplementace příslušné směrnice, byla evropským soudním dvorem odsouzena.¹⁴

2.3 Právní úprava

Česká republika podepsala a ratifikovala smlouvy úmluvy OSN CEDAW (Convention on the Elimination of all kinds of Discrimination Against Women – Úmluva o odstraňování všech forem diskriminace žen) a podle české ústavy stojí ratifikované mezinárodní smlouvy o lidských právech nad českým právem. Vlády světa se také zavázaly na 4. světové konferenci OSN v Pekingu, že budou k dosažení cíle genderové rovnosti používat v rozhodovacích procesech specifickou strategii – gender mainstreaming.

Prosazování rovnosti je jedním ze základních principů EU. V zakládající smlouvě, která je obdobou ústavy EU, je povinnost prosazovat rovnost mezi muži a ženami a odstraňovat nerovnosti mezi nimi jasně vyjádřena.¹⁵ Rovnost mužů a žen je určitou částí zásady, která je jedním z principů a zároveň kritérií základních lidských práv. V EU patří problematika rovnosti mužů a žen k tématům, kterým je věnována velká pozornost. Zásada rovnosti má v zemích Evropské unie letitou tradici a představuje klíčový princip práva EU. Jde o legislativu, která je společná všem členským státům a má přednost před jejich vnitrostátním právem. Proto i Česká republika jakožto člen EU musí tento princip ve svém právním řádu uplatňovat.

Ve Smlouvě o založení evropského hospodářského společenství z roku 1957 byla v čl. 119 zakotvena zásada stejné odměny za stejnou práci. Otázka rovných příležitostí

¹⁴ Koldinská, K. Gender a sociální právo. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, s. 157 – 162.

¹⁵ Asklöf, C. Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů. 2. vydání. Praha: Institut pro místní správu Praha, 2005, s. 15.

a rovného zacházení se stala postupně sociální záležitostí a otázkou respektování jednoho ze základních lidských práv – zákazu diskriminace.

Důležitým mezníkem byla Amsterodamská smlouva z roku 1997, která zařazuje rovnost mužů a žen mezi základní principy Společenství a začleňuje tento aspekt do koncipování všech oblastí komunitárních politik (tzv. gender mainstreaming).

V roce 2000 byla přijata rámcová strategie Společenství pro rovnost žen a mužů (2001-2005), která vytyčila pět základních cílů: podpora žen a mužů v hospodářském životě, podpora rovné účasti a zastoupení, podpora rovného přístupu a plného využívání sociálních práv pro ženy a muže, podpora rovnosti pohlaví v občanském životě, podpora změn genderových rolí a stereotypů.

V prosinci roku 2000 byla na zasedání Evropské rady přijata Charta základních práv Evropské unie. Charta stanoví občanská, politická, ekonomická a sociální práva evropských občanů. Jedním z principů charty je princip rovnosti a v rámci ní rovnosti mužů a žen. Charta stanoví, že rovnost mužů a žen musí být zajištěna ve všech oblastech včetně zaměstnání, práce a odměny za práci. Zároveň konstatuje, že princip rovnosti nebrání zachování, nebo přijetí opatření poskytujících zvláštní výhody ve prospěch méně zastoupeného pohlaví.

Zdrojem práva týkajícího se rovného zacházení s muži a ženami v zaměstnání je v kontextu evropského práva článek 119 Smlouvy o založení EHS z roku 1957, kde byla zakotvena zásada stejné odměny za stejnou práci. V roce 1975 byl tento článek doplněn směrnicí Rady č. 75/117/EEC o sladění zákonů členských států týkajících se uplatnění zásady rovné odměny pro muže a ženy. Podle směrnice znamená tato zásada rovnou odměnu za stejnou práci nebo za práci stejné hodnoty a odstranění veškeré diskriminace z důvodu pohlaví, pokud jde o všechny aspekty a podmínky odměňování.

Na tyto normy navazuje v r. 1976 směrnice Rady č. 76/207/EEC o zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy, pokud jde o přístup k zaměstnání, odbornému vzdělávání a postupu v zaměstnání a o pracovní podmínky. Zásada rovného zacházení s muži a ženami však neplatí bezvýhradně, nevztahuje se např. na oblast ochrany žen z důvodů jejich těhotenství a mateřství, navíc mají jednotlivé členské státy relativní volnost v tom, aby si samy určily, které konkrétní pracovní činnosti, při jejichž

výkonu představuje pohlaví zaměstnance rozhodující faktor, z působnosti tohoto principu vyloučí.

Pro skutečně rovné zacházení mezi muži a ženami je třeba zajistit, aby mohli muži i ženy sladit své pracovní a rodinné povinnosti. Prvním krokem bylo doporučení Rady č. 92/241/EEC o péči o dítě, v němž byly státy EU vyzvány, aby podporovaly rozvoj služeb péče o dítě, pokud rodiče pracují, absolvují vzdělání nebo rekvalifikační kurz nebo hledají práci, aby zaváděly institut rodičovské dovolené, aby sociální partneři pozitivně reagovali na potřeby zaměstnanců s dětmi a byla podporována zvýšená účast mužů při sdílení rodičovských povinností, aby mohly ženy hrát významnější úlohu na trhu práce. Na toto doporučení navazovala v roce 1996 směrnice Rady č. 96/34/EC, která provádí Rámcovou smlouvu o rodičovské dovolené a volně uzavřenou mezi organizacemi UNICE, CEEP a ETUC, reprezentativními organizacemi zaměstnavatelů a zaměstnanců na úrovni EU. Směrnice stanoví minimální požadavky v této oblasti.¹⁶

V roce 2000 byla přijata velká harmonizační novela **zákoníku práce** zákonem č. 155/2000 Sb., s účinností k 1. 1. 2001, která do českého pracovního práva zapracovala prakticky veškeré tehdejší požadavky práva Evropských společenství. Po přijetí této novely však byly schváleny další směrnice EU, které se týkají rovného zacházení a diskriminace a které bylo rovněž třeba implementovat do právního řádu České republiky. Oblasti rovného zacházení pro muže a ženy se týká směrnice Evropského parlamentu a Rady 2002/73/EC, kterou se mění směrnice Rady 76/207/EEC, o zavedení zásady rovného zacházení pro muže a ženy, pokud jde o přístup k zaměstnání, odbornému vzdělávání a postupu v zaměstnání a o pracovní podmínky. Cílem této směrnice je uvést v účinnost zásadu rovných příležitostí a rovnosti v zacházení s muži a ženami v zaměstnání, při výkonu povolání a při odborné přípravě včetně pracovních podmínek, a to bez ohledu na právní povahu vztahu, ve kterém je osoba zaměstnána nebo koná práci. Tato směrnice obsahuje i definici pojmů přímé a nepřímé diskriminace a obtěžování.

K zapracování těchto předpisů do českého pracovního práva došlo na základě druhé harmonizační novely zákoníku práce **zákonem č. 46/2004**, s účinností

¹⁶ Suchomelová, M. Rovnost mužů a žen v dokumentech EU a ČR. 1. vydání. Praha 2: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006, s. 5 – 7.

od 1. března 2004. V zákoníku práce je výslovně zakotveno, že zaměstnavatelé jsou povinni zajišťovat rovné zacházení se všemi zaměstnanci, pokud jde o jejich pracovní podmínky včetně odměňování za práci a jiných peněžitých plnění a plnění peněžité hodnoty, odbornou přípravu a příležitost dosáhnout funkčního, nebo jiného postupu v zaměstnání.

Zákon o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb., který v souladu s právem ES upravuje zabezpečování státní politiky zaměstnanosti, upravuje – obdobně jako zákoník práce – povinnost zajištění rovného zacházení se všemi fyzickými osobami uplatňujícími právo na zaměstnání a zákaz přímé i nepřímé diskriminace, mj. z důvodu pohlaví, při uplatňování práva na zaměstnání a rovněž zákaz činit nabídky zaměstnání, které mají diskriminační charakter.

Problematiku odměňování upravuje v ČR **zákon č. 1/1992 Sb., o mzdě, odměně za pracovní pohotovost a o průměrném výdělku**, uplatňovaný v podnikatelské sféře, a **zákon č. 143/1992 Sb., o platu a odměně za pracovní pohotovost v rozpočtových a v některých dalších organizacích a orgánech**, uplatňovaný v podnikatelské sféře.

V souladu se směrnicí Rady ES č. 75/117/EEC upravuje zákon o mzdě zásadu stejné mzdy za stejnou práci a za práci stejné hodnoty pro muže a ženy. Zákon stanovuje, že podmínky pro poskytování mzdy musí být stejné pro muže a ženy. Zaměstnancům, kteří vykonávají stejnou práci nebo práci stejné hodnoty, přísluší stejná mzda.

Na dodržování povinností týkajících se rovného zacházení, odměňování a diskriminace se zaměřuje **zákon č. 251/2005Sb., o inspekci práce**, kontrolní činnost v této oblasti vykonávají rovněž úřady práce. Zákon o inspekci práce upravuje zřízení a postavení orgánů inspekce práce jako kontrolních orgánů na úseku ochrany pracovních vztahů a pracovních podmínek. Orgány inspekce práce kontrolují dodržování povinností vyplývajících mj. z právních předpisů, z nichž vznikají zaměstnancům, příslušnému odborovému orgánu nebo radě zaměstnanců nebo zástupci pro oblast bezpečnosti a ochrany zdraví při práci práva nebo povinnosti v pracovněprávních vztazích včetně právních předpisů o odměňování zaměstnanců, náhrada mzdy nebo platu a náhrada výdajů zaměstnancům.

Tento zákon upravuje přestupky fyzických osob a správní delikty právnických osob na úseku rovného zacházení a na úseku odměňování zaměstnanců. Fyzické osobě, která se dopustí na úseku rovného zacházení tím, že diskriminuje zaměstnance podle ustanovení zákoníku práce, lze uložit pokutu až do výše 400 000 Kč. Fyzické osobě, která se dopustí přestupku na úseku odměňování zaměstnanců, lze uložit pokutu až do výše 500 000 Kč. Diskriminace zjištěná úřadem práce v rámci jeho kontrolní činnosti může mít za důsledek uložení pokuty až do výše 1 000 000 Kč fyzické nebo právnické osobě, která poruší zákaz diskriminace a ustanovení týkající se rovného zacházení podle zákona.¹⁷

2.4 Dílčí závěr

Biologické pohlaví je jedním z určujících faktorů, jež organizují naše životy. Ovlivňuje například pro jaké vzdělání a zaměstnání se rozhodneme, kolik práce v životě uděláme, jaký plat za ni dostaneme nebo jak bude náš čas rozdělen mezi placenou a neplacenou práci. To znamená, že i při plánování veřejné politiky bude někdy třeba zohlednit rozdílné potřeby a očekávání žen a mužů. Tento aspekt je bohužel při vyhodnocování a přípravě budoucích rozhodnutí často přehlížen.

Politiky jsou genderově senzitivní, pokud zohledňují specifické rysy životů jak žen, tak i mužů a pokud zároveň usilují o odstranění nerovnosti a podporují rovné rozdělování zdrojů. Je třeba mít na paměti, že jak ženy, tak i muži hrají konkrétní genderové role a že nejen ženy, ale také muži a společnost jako taková získají, pokud bude respektován princip rovnosti žen a mužů a rovné rozdělování výhod, úkolů a odpovědností na základě genderu.¹⁸

¹⁷ Suchomelová, M. Rovnost mužů a žen v dokumentech EU a ČR. 1. vydání. Praha 2: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006, s. 14 – 17.

¹⁸ Asklöf, C. Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů. 2. vydání. Praha: Institut pro místní správu Praha, 2005, s. 4.

3. Pohlaví a sociální role

Téma pohlaví a pohlavních rolí je obrovskou zásobnicí strachů, obav, obranářských postojů, projekcí potlačeného, záměnou pocitů, mýtů. Je to téma, na které má každý své teorie, které vytvářejí důležité předpoklady či domněnky o vztazích mezi pohlavími. Význam populárních teorií o rozdílech mezi pohlavími spočívá spíše v tom, co odhalují o společenském systému, co říkají o ženách a mužích.

Pokud jde o otázku lidské přirozenosti, stojí na jedné straně ti, kteří věří, že to, co nazýváme ženství a mužství, je výsledkem nevyvratitelného genetického programování, zatímco na druhé straně stojí ti, kteří věří, že toto programování provádí společnost a že rysy chování lišící se v závislosti na pohlaví jsou zcela naučené. První teorie naráží na skutečnost, že pohlavní role mají mnoho podob, zatímco druhá teorie není schopna vysvětlit, jak to, že v celé této různorodosti vůbec ještě existují společní jmenovatelé, například to, že samice našeho biologického druhu sdílejí určitou podobnost, nebo to, že existuje určitá univerzální rozlišitelná maskulinita. Anatomie rozhodně není osudovým předurčením, ale není také něčím zanedbatelným.¹⁹

3.1 Genderové teorie

Strukturální funkcionalismus

Strukturální funkcionalisté vycházejí v analýze genderu z konstatování základní skutečnosti, že se ženy a muži tělesně liší. Zvláště významné jsou přitom dvě skutečnosti - za první, že muži jsou větší a silnější, a za druhé, že ženy rodí děti a kojí je. Tyto biologické odlišnosti vedly podle funkcionalistů ke vzniku odlišných genderových rolí. Každá společenská role přitom – vlastně podobně jako role divadelní – vyžaduje dodržování určitých požadavků na způsob chování, který je s touto rolí spojován a od každého jejího nositele očekáván. Koncept genderových rolí pak odkazuje

¹⁹ Murphy, R. Úvod do kulturní a sociální antropologie. 1. Vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998, s. 53.

na způsob chování očekávaný od členů společnosti v souvislosti s jejich pohlavní příslušností.

Funkcionalisté pohlížejí na genderové rozdíly jako na přirozené jevy, odvozené z lidských biologických daností. Chápou maskulinitu a feminitu jako přirozenou, stírají tak rozdíl mezi genderem a pohlavím a naznačují, že jde o neměnný stav věcí. Celé pojetí v sobě nese implicitní sdělení, že veškeré snahy o proměnu společenských vymezení maskulinity a feminity mohou mít na reálné lidské chování jen malý, či vůbec žádný dopad. Na tom jak myslí a jednají, nemohou ženy ani muži nic změnit. Muži a ženy navíc tvoří přirozený protiklad a pokusy tuto dichotomii narušit nejspíš způsobí více škody než užitku. Ve skutečnosti je však gender kategorie velmi tvárná.

Gender je společenským výtvorem, nikoli biologickou daností, a i pokud připustíme, že biologické faktory hrají v utváření genderových rozdílů určitou roli, existuje dostatek důkazů o tom, že biologicky podmíněné vlastnosti mohou být vlivem pozměněny, či dokonce zcela potlačeny.²⁰

Judith Butlerová a teorie performativity

Texty o identitě, subjektu, genderu a sexualitě, které Judith Butlerová v posledních dvou desetiletích publikovala, ovlivnily zásadním způsobem nejen feministickou teorii, ale celou oblast sociálních a humanitních věd. Z hlediska této knihy jsou její práce stěžejní zejména ve vztahu k definování genderu jako „povinné performance“ a ke kritice teorií spočívajících na binaritě příroda - kultura, která nám umožňuje porozumět produktivně diskurzu. V neposlední řadě je klíčová její koncepce subjektu jako současně limitovaného i umožněného mocí, jež dovoluje konceptualizovat aktérství subjektu, aniž bychom byli nuceni navrátit se k voluntarismu autonomního, na moci/vědění nezávislého jedince.

Pohlaví a gender jsou kulturně produkované kategorie, které se vzájemně podporují a stabilizují. Podle Butlerové neexistuje oblast genderu, protože pohlaví je vždy již rozpoznáno prostřednictvím genderu. Jinak řečeno: neexistuje oblast pohlaví

²⁰ Renzetti, C. Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum, 2003, s. 23 – 28.

jako biologické přirozenosti, která by vždy již nebyla uchopena, poznána a materializována v rámci kulturního chápání genderu.

Rozlišování pohlaví a genderu vytváří falešnou představu, že existuje něco jako přirozené, objektivně rozpoznatelné a na kultuře a mocenských vztazích nezávislé pohlaví, které následně vysvětluje a legitimizuje vznik kulturního genderu.

Podle autorky neexistuje žádná esence, kterou by gender vyjadřoval, ani žádný objektivní ideál, k němuž by gender aspiroval, ale že jeho stabilita je konstituována opakujícími se akty, bez nichž by žádný gender neexistoval. Právě závislost stability genderu na opakovaném ztělesňování genderových norem odhaluje jeho nepevnost a zranitelnost.

Bolerová také tvrdí, že adresát genderových požadavků ztělesňuje ideál, který je mu/jí předkládán, ale vždy pouze nedostatečně. Genderová identita je tak stylizované opakování aktů napříč časem, avšak tyto akty nikdy nedosahují ideálu, který je pro ně stanovován.²¹

Teorie identifikace

Teoretička feminismu Nancy Chodorow nabízí revidované pojetí teorie identifikace, které zasazuje získávání genderové identity do společenského kontextu. Pokouší se odpovědět na otázku, proč ženy během života vrůstají do rolí hlavních pečovatelek o děti a proč si k dětem vytvářejí silnější citové pouto než muži. Nabízí odpověď, že pro chlapce je proces identifikace nutně obtížnější, neboť se musejí psychicky odpoutat od svých matek a utvářet svou osobnost po vzoru otců, kteří značnou část času tráví mimo domov. Chlapci se tak nutně stávají citově odtažitějšími a utlumenějšími než dívky, které takovou psychickou bariérou netrpí - matky a dcery naopak vzájemný vztah prožívají intenzivně a nepřetržitě. Tímto způsobem získávají dívky duševní predispozici pro mateřskou péči a „femininní osobnost získává sklon více se vymezovat vztahy a pouty k jiným lidem než osobnost maskulinní“.

²¹ Zábrodská, K. Variace na gender. 1. vydání. Praha: Academia, 2009, s. 36 - 39.

Dílo Nancy Chodorow je podnětné, podobně jako jiné psychoanalytické teorie však bývá kritizováno jako do značné míry empiricky neověřitelné a proto postrádající důkazy. Chodorow se hájí poukazem, že její teorie byla vyvozena z empirického zkoumání a doložena klinickými pozorováními. Spolehlivost psychoanalytických klinických dat však vždy vzbuzuje pochybnosti. Chodorow sice vykládá výpovědi svých pacientů jako potvrzující teorii identifikace, jiný klinický psychoanalytik - byť by i sdílel východiska feministické psychoanalýzy - je však může interpretovat odlišně. Své empirické údaje navíc Chodorow získala od pacientů, kteří vyhledali její pomoc při řešení svých problémů, krizí a konfliktů, a kteří proto nemusejí tvořit reprezentativní obraz populace jako celku.

Její dílo je rovněž kritizováno jako etnocentrické. V knize se můžeme dočíst, že dělba práce podle pohlaví, v jejímž rámci je ženám svěřována výlučná péče o děti, se v některých společnostech nevyskytuje, nicméně gender jako kategorie - bez ohledu na její konkrétní obsah - existuje ve všech společnostech bez rozdílu. Zdá se, že vývojový model předkládaný Chodorow se vztahuje jen na rodiny v západních společnostech a ani tam neplatí pro všechny. Její model možná nejlépe vystihuje proces získávání genderové identity v bělošských středostavovských rodinách, není však, jak poukazuje Joseph, pravdivým obrazem zkušenosti většiny afroamerických matek a dcer.

Podobně také Segura a Pierce poukazují, že některé charakteristiky amerických rodin osob mexického původu - například přítomnost hned několika pečujících osob (babiček, kmoter, tet) v rodině - vyžadují rozšíření či úpravu daného modelu, aby lépe pokrýval odlišnosti v genderově výchově spojené s rasovou, etnickou a třídní příslušností.

Podle Chodorow se každý člověk aktivně účastní utváření vlastního genderově specifického já skrze své citové reakce na prožitky (a dokonce i skrze výplody vlastní fantazie), takže genderová identita každého jednotlivce je svým způsobem jedinečná. „Domnívám se,“ píše Chodorow, „že vědomí vlastního genderu - jinými slovy genderově podmíněná identita či subjektivita - se u každého jednotlivce utváří nerozborným prolnutím subjektivních (tedy emocionálních a fantazijních) a kulturních významů“. Úvahy Nancy Chodorow rozvíjející feministickou psychoanalytickou teorii jistě vyvolávají nové debaty - a vzhledem k tomu, že v těchto úvahách nadále hraje významnou roli koncept nevědomí, bude se i část těchto debat bezesporu soustřeďovat

na problém ověřitelnosti. Psychoanalytické teorie však nejsou jediným existujícím vysvětlením procesu získávání genderové identity.²²

„Optická skla kultury“: Bem a její teorie utváření genderu

Svůj výklad zahajuje Bem konstatováním, že kultura každé společnosti sestává ze souboru skrytých předpokladů ohledně toho, jak by členové dané společnosti měli vypadat, uvažovat, cítit a jednat. Tyto předpoklady jsou zabudovány do kulturních diskurzů, společenských institucí i duševního ustrojení jednotlivců, čímž se generaci neviditelně, ale systematicky reprodukuje určité vzorce myšlení a chování. Bem nazývá tyto předpoklady „optickými skly“. Každá kultura jich obsahuje celou řadu: jedním optickým sklem, které Bem nachází v americké kultuře, je například radikální individualismus. Její analýza se však soustřeďuje především na „optická skla“ genderová, jež v americké a většině jiných západních kultur nachází tři: genderovou polarizaci, androcentrismus a biologický esencialismus. Genderovou polarizací je míněno nejen, že jsou muži a ženy považováni za bytostně odlišné, ale že tyto odlišnosti ustavují jeden z ústředních principů společenského uspořádání. Termínem androcentrismus označuje Bem jak představu, že muži jsou nadřazeni ženám, tak i obtížně vykořenitelný předpoklad, že muži a jejich prožívání světa jsou jakýmsi standardem, vůči němuž jsou ženy poměřovány. Konečně biologický esencialismus slouží k legitimizaci a racionalizaci předchozích dvou zmíněných optik tím, že je vysvětluje jako přirozený a nutný produkt vrozených biologických rozdílů mezi pohlavími. Bem se zajímá především o to, jak tyto optiky svým působením utvářejí muže a ženy do kulturou sankcionovaných stereotypních podob.

Proces osvojování genderu je podle Bem pouze jedním specifickým případem obecného procesu enkulturace či socializace. Bem si všímá především dvou jeho aspektů, které považuje za klíčové pro úspěšný průběh enkulturace. První spočívá v tom, že společensky institucionalizovaná praxe takřkajíc předprogramovává každodenní zkušenost jednotlivců tak, aby odpovídala kulturou nastaveným „předvolbám“ pro daný čas a místo. Zároveň je každý člověk neustále bombardován skrytými ponaučeními, jež Bem nazývá meta sděleními - ponaučeními o tom, co je

²² Renzetti, C. Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum, 2003, s. 97 – 98.

důležité, co je oceňováno a jaké rozdíly mezi lidmi jsou z hlediska dané kultury významné. Skrze tyto dva procesy se kulturou naordinované optiky promítají do lidského vědomí a oba působí tak důsledně, že se člověk v krátkém čase stává v dané kultuře „domorodcem“ neschopným rozlišovat mezi realitou a tím, jak jeho kultura realitu konstruuje.

V teorii Sandry Bem lze rozeznat prvky teorie sociálního učení i kognitivně vývojové teorie. Genderová socializace má i explicitní stránku, Bem se však více soustřeďuje na meta sdělení o genderu - na skryté způsoby, jimiž učení o genderové polarizaci probíhá zároveň s tím, jak lidé uspořádají své životy a životy svých dětí. (Genderové meta sdělení například proběhne pokaždé, když děti uvidí, že na rodinné vyjížděce řídí auto otec, ačkoli - jak dobře vědí - matka dovede auto řídit také.) Bem však nechápe děti (a rodiče) jako pouhé pasivní příjemce kultury. „Genderově vyhraněná osobnost je produktem i procesem zároveň“. Podobně jako jiní zastánci kognitivněvývojových teorií se domnívá, že dítě je schopno přijímat kulturní signály proto, že v okolním světě samo aktivně vyhledává stabilní vzorce. V době, kdy člověk vstupuje do dospělosti, to navíc již není jen kultura, co stanovuje meze jeho definicím genderové přiměřenosti; člověk se sám začíná těmto mezím dobrovolně podřizovat a hodnotit sebe i jiné v jejich intencích. Autorka zároveň zdůrazňuje, že definice pohlaví, kterou člověk v dětství internalizuje, je povahy sociokulturní, nikoli biologické a že znaky, z nichž rozdíl mezi pohlavími dešifruje (což je v genderově tak polarizované společnosti, jako je ta naše, dosti zásadní úkol), jsou rovněž spíše sociokulturní (například účes, oblečení) než biologické (genitálie).

Bem rozšiřuje kognitivněvývojovou teorii také svým tvrzením, že na „optické sklo“ genderově polarizující je navíc přiloženo sklo druhé - androcentrické. Děti se dozvídají nejen, že muži a ženy se vzájemně liší, ale také, že muži mají vyšší hodnotu a že vše, co dělají muži, představuje standard, zatímco vše, co dělají ženy, je odchylkou od tohoto standardu. Působení „optického skla“ androcentrismu „dramaticky mění důsledky internalizace genderové optiky. Zatímco dosud mohl být jednotlivec vnímán jako pouhý nosič kulturního elementu genderové polarizace, nyní se stává přímým - byť třeba nevědomým - spolupachatelem sociální reprodukce mužské moci“.

Co z této teorie vyplývá pro sociální změnu, je vcelku zřejmé. Žádná společnost se nemůže vyhnout entikulturaci nových členů, přinejmenším v případě genderu je však

třeba změnit kulturní optiku, která je procesem enkulturace předávána. To neznamena nic menšího než vymítit jak androcentrismus, tak i genderovou polarizaci. Jak podotýká Bem, někdo by mohl namítnout, že první z obou požadavků se již realizuje prostřednictvím protidiskriminačního zákonodárství, které je v posledních letech zaváděno. Bem však upozorňuje - a náš text o tom ještě přinese řadu důkazů - , že celá naše společnost je natolik zevrubně uspořádána podle mužských hledisek, že i ty politické projekty a praktiky, které se jeví jako genderově neutrální, se při bližším zkoumání ukážou jako silně androcentrické. Androcentrismus prostupuje celou společností tak hluboce, že je třeba pohlížet s aprioritní nedůvěrou i na ty instituce, které ženy výslovně nediskriminují.

Na první pohled by se mohlo zdát, že vymítit genderovou polarizaci by mělo být snazším úkolem než vymítit androcentrismus. Bem ale upozorňuje, že zrušit genderovou polarizaci znamená něco víc než jen poskytnout mužům i ženám větší svobodu stát se více maskulinními, femininními, androgynními, heterosexuálními, homosexuálními, bisexuálními, či jakýmkoli zatouží být. Znamená to úplnou proměnu kulturního vědomí, s nímž podobné pojmy zcela zmizí z kultury i duševních struktur jednotlivce. Určitým skromným začátkem takového úsilí bylo, aby se rodiče snažili oddalovat zasvěcování svých malých dětí do tradičních představ o genderu a zároveň jim vysvětlovali, že jedinými bezpodmínečně danými rozdíly mezi muži a ženami jsou rozdíly anatomické a reprodukční. Rodiče by také svým dětem museli nabídnout alternativní optiku, zprostředkující porozumění novým informacím a umožňují zařadit je do uspořádaného rámce. Bem doporučuje optiku individuálních rozdílů, která bude zdůrazňovat pozoruhodnou rozmanitost jednotlivců v rámci skupin.²³

Imitační teorie: příklady táhnou

Imitační teorie vývoje pohlavních rozdílů tvrdí, že chlapci a dívky získávají chování typické pro své pohlaví tím, že pozorují vzory téhož pohlaví a jejich pohlavně typické chování napodobují a přejímají. Imitační teorie se s teorií utvrzování shoduje v důležitosti, kterou přiznává úspěšnosti vzoru: záleží na tom, nakolik je modelové chování úspěšné, setkává-li se s uznáním, nebo kritikou, je-li odměňováno,

²³ Renzetti, C. Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum, 2003, s. 103 – 106.

nebo trestáno. Napodobuje se především úspěšné chování vzorů. Již v šedesátých letech minulého století prokázala celá řada experimentálních zkoumání, že to platí v obzvláštní míře pro agresivní chování. Děti ho imitují spíše tehdy, předvádějí-li je vzory, které v jejich světě zaujímají vysoké postavení (rodiče nebo starší děti téhož pohlaví), a je-li modelové chování úspěšné, nebo alespoň zůstává bez trestu. Nicméně se prokázalo, že určitá ochota a připravenost k napodobování agresivního chování se projevuje i tehdy, kdy má vzor v očích dítěte nízký status a je za svůj čin potrestán.

Konkrétně tato teorie tvrdí, že chlapci napodobují své otce a další mužské vzory, zatímco děvčata napodobují matky a ostatní ženské vzory. Vychází ze tří předpokladů:

1. Děti mají reálně možnosti spíše k napodobování vzorů téhož pohlaví.
2. Mají sklon spíše k napodobování modelů téhož pohlaví.
3. V letech dětství je nejčastěji imitován rodič téhož pohlaví.

Vědecké studie potvrdily tyto předpoklady jen zčásti. V našem kulturním prostoru se o děti předškolního i školního věku, a to o děvčata i chlapce, starají podstatně častěji a déle blízké osoby ženského pohlaví (matky, vychovatelky, učitelky). Přesto chlapci v těchto letech svého vývoje nepřejímají ve významnější míře ženské chování. Můžeme předpokládat, že - přinejmenším v západních průmyslově vyspělých státech - mají chlapci i děvčata v pozdějších fázích dětství a v mládí přibližně ve stejné míře příležitost pozorovat modelové chování vzorů svého i opačného pohlaví. Proč tedy právě v pozdějších letech dětství a v pubertě mají sklon vymezovat se vůči druhému pohlaví a postupně přejímat podstatné znaky chování specifického pro pohlaví vlastní, to imitační teorie nedokáže uspokojivě vysvětlit. Nepochybně je to tak, že v letech pokročilého dětství jsou základy pohlavně specifických vzorců chování a zájmů již vytvořeny. Můžeme je tedy chápat jako půdu, z níž vyrůstá sklon omezovat se pokud možno na kontakty s jedinci téhož pohlaví, který v té době registrujeme ve zvyšující se míře.

Bádání dále ukazuje, že děti (chlapci mocněji než dívky), začínají teprve kolem šestého roku věku projevovat větší zálibu ve vzorech svého pohlaví. Podle známého severoamerického vývojového psychologa. L. Kohlberga musí mít dítě nejprve vybudováno vědomí vlastní nezměnitelné pohlaví identity, aby bylo schopno vybírat si a přejímat takové způsoby chování, které se k jeho pohlaví hodí. Imitační teorie sama

ovšem nemůže uspokojivě objasnit, jak je možné, že chlapci bývají ve své pohlavní roli utvrzeni dříve než dívky, ačkoli se zejména v prvních šesti letech života setkávají podstatně méně s mužskými vzory než se ženskými.

Ani tvrzení imitační teorie, že prý synové napodobují převážně své otce a dcery zase své matky, nenalézá ve výzkumech potvrzení. Děti přejímají vzorce chování od obou rodičů. Připodobňují se tedy jak otci, tak matce.

Souhrnně však můžeme teorii napodobování přiznat užitečnost při objasňování vzniku a vývoje pohlavně typického chování - ovšem za předpokladu, že ji budeme kombinovat s dalšími teoretickými koncepty a omezíme její platnost na určitá životní období a zvláštní situace učení.²⁴

Identifikační teorie: přejímání vnitřních postojů

Identifikační teorie vývoje pohlavních rozdílů tvrdí, že pro ustavení pohlavně specifických způsobů chování mají ústřední význam takzvané primární vztahy. Během prvních let života se mezi dítětem a jeho nejdůležitějšími blízkými osobami - zpravidla jsou otec a matka - rozvíjí intenzivní emocionální vztah a vazba. Tento vztah je prý základem a pohnutkou k tomu, že se děvčátko identifikuje s matkou a chlapeček s otcem. Míní se tím vnitřní prožívání sebe samého jako někdo více či méně identického s rodičem téhož pohlaví. Vznikající pocit totožnosti pak vede děti k tomu, aby od rodičů (dívka od matky, chlapec od otce) rozsáhle přejímaly vnitřní postoje a hodnocení i schéma chování vůči světu.

Snad ani nemusíme připomínat, že děti mívají silný citový vztah k oběma rodičům, k matce zpočátku snad ještě silnější než k otci, neboť matka je pro syny i dcery hlavní blízkou osobou, pokud jde o péči a výchovu - platí to běžně dodnes, zejména pro první léta dětského života. Identifikační teorie tudíž nemá snadný úkol, když chce tvář v tvář této skutečnosti vysvětlit, jak je možné, že chlapci se silněji ztotožňují se svými otci, zatímco dívky s matkami.

²⁴ Karsten, H. Ženy – muži. Praha: Portál, 2006, s. 36 - 38.

Přesné vymezení identifikace a imitace je velice obtížné a má vlastně smysl jen z teoretického hlediska. V praxi můžeme pozorovat určité připodobnění a přizpůsobení dítěte blízké osobě. Rozdíl mezi oběma teoriemi spočívá v tom, že zastánci teorie identifikace předpokládají nejen napodobování a přejímání speciálních způsobů chování navenek (což je imitace), ale zároveň a dodatečně také přejímání odpovídajících vnitřních postojů a hodnotové orientace.

Podle identifikační teorie by chlapci museli ustavování konzistentní pohlavní role prožívat s daleko většími potížemi než děvčata: syn se musí nejprve odpoutat od primární blízké osoby svého raného dětství, matky, která byla zároveň jeho identifikačním objektem, a přiklonit se k otci, který bývá méně starostlivý a láskyplný, ale za to více autoritářský a přísný.

Prokazatelné je, že identifikační procesy probíhají spíše a snáze, jestliže má dítě k identifikační osobě sympatii a náklonnost. Tím lépe, má-li identifikační objekt nad to přitažlivé a oceňované atributy, jako je vážnost, přitažlivost, vynikající nadání, společenský význam, moc atd. Podobné identifikace (s tzv. idoly) mohou zaujímat zejména v mládí vysoké postavení v hodnotovém žebříčku dítěte a mocně spolupůsobit při utváření jeho osobnosti. Můžeme ovšem právem pochybovat o tom, že by jim připadal ústřední význam při vznikaní pohlavně specifických vzorců chování, jak tvrdí identifikační teorie.²⁵

Kognitivní teorie: vkládání smyslu

Kognitivní teorii vývoje pohlavních rolí formuloval v šedesátých letech minulého století L. Kohlberg, který ji částečně sám potvrdil vlastními výzkumy. Kohlberg široce rozvinul základní předpoklady všeobecné teorie kognitivního vývoje, kterou ustavil Jean Piaget. Piaget vycházel z toho, že duševní vývoj člověka je řízen zevnitř a děje se zákonitě na sebe navazujících stupňů. Piagetova teorie vykazuje ústřední roli vyrůstajícímu dítěti, které se aktivně vypořádává se svým fyzikálním a sociálním okolím. Tímto způsobem získává vědomosti a schopnost stále

²⁵ Karsten, H. Ženy – muži. Praha: Portál, 2006, s. 39 - 40.

diferencovanějšího usuzování - také o obsazích a znacích, které se vztahují k pohlaví a které příslušná kultura a společnost považují za typické pro ženy a pro muže. Dítě postupně získává schopnost rozlišit a přiřadit jednoznačně k jednomu nebo druhému pohlaví nejen sebe, ale také osoby ve svém okolí. Jako záchytné body mu slouží v raném dětství především vnější znaky jako oděv, vlasy, hlas, tělesná stavba apod., později přibývají rozlišovací znaky jako způsob chování, záliby a druh zaměstnání, postoje a názory.

Podle Kohlberga se vývoj diferenciací pohlavních rolí děje detailně následujícím způsobem. V průběhu 3. roku života začíná dítě chápat, ke kterému pohlaví náleží. Už ví, jestli je chlapeček, nebo holčička. Není si však zatím vůbec jisto, zda je tato příslušnost k pohlaví neměnná a trvalá. Zeptáme-li se dvouletého hochy, jestli se skutečně změní v holčičku, když si nechá narůst vlasy, oblékne se do dívčích šatů a nechá si říkat „Karolínka“, může velmi znejistět.

Přibližně o rok později dojde k částečnému upevnění pohlavní identity. Dítě už je nejen jisto svou příslušností k chlapcům nebo dívkám, ale navíc už ví, že z chlapců se stávají muži a z dívek ženy.

Teprve mezi 6. a 8. rokem života se pak podle Kohlberga odehrává to, co v odborném jazyce označuje jako „ustavení neměnnosti vlastní pohlavní příslušnosti“. Pro děti školního věku se pohlaví stává nezměnitelným, konstantním znakem, i kdyby dejme tomu chlapec nosil dívčí účes a dívčí šaty, i kdyby později vykonával ženské povolání - byl zdravotním bratrem nebo se staral o děti v mateřské školce.

Kohlberg se domnívá, že dětem definitivně přesvědčeným o nezměnitelnosti a trvalosti své příslušnosti k mužskému nebo ženskému pohlaví velice záleží na tom, aby se chovaly patřičně, tj. typicky pro své pohlaví. Snaží se vyhledat takové situace a vytvářet si takové příležitosti, aby mohly samy sobě vždy znovu potvrdit svou pohlavní příslušnost. Jedním ze způsobů, jimiž toho dosahují, je identifikace s rodičem téhož pohlaví a napodobování jeho způsobů chování, dalším způsobem je přejímání vzorového chování jiných modelů téhož pohlaví - kamarádů, starších přátel apod. Kohlberg se domnívá, že zde působí úsilí o „kognitivní konzistenci“, tj. o duševně rozumovou shodu se sebou samým. Tato snaha prý vede dítě k tomu, aby si přednostně opatřovalo informace odpovídající jeho upevňující se pohlavní identitě. Těm prý

přikládá větší důležitost, zatímco informacím týkajícím se opačného pohlaví víceméně nevěnuje pozornost. Aktivitu, které souzní s pohlavím dítěte, prý dítě takřka automaticky oceňuje výše než aktivitu opačného pohlaví. Rovněž subjektivně je role vlastního pohlaví výše ceněna a preferována. Kohlberg se v této souvislosti nezabývá podrobněji tím, jak diskriminační společenské normy, vykazující ženskému pohlaví nižší společenský status, působí při popsání procesech vyššího hodnocení vlastního pohlaví.

Podle kognitivní teorie vývoje pohlavních rolí je kognitivní zařazení sebe samého mezi „muže“ nebo mezi „ženy“ základním předpokladem vytváření psychologických pohlavních rozdílů a ustanovení pohlavní role. Procesy popisované ostatními teoriemi - utvrzování, napodobování a ztotožnění - zde mají jen podružný význam. Dějí se prý až tehdy, kdy je ustaven základní kognitivní předpoklad, totiž povědomí o trvalé a neměnné příslušnosti k tomu či onomu pohlaví. Bádání posledních třiceti let prováděná právě za účelem potvrzení nebo vyvrácení Kohlbergovy teorie přinesla jen částečné potvrzení. Potvrdilo se například, že vysoce inteligentní děti předstihují své průměrně nadané vrstevníky i v rozvoji pohlavní role. Dovedou dříve rozlišovat pohlavně typické znaky a způsoby chování, ale také se dříve než jejich méně inteligentní vrstevníci dokážou bránit klišé a stereotypům. Zdá se, že Kohlbergův předpoklad jednoznačné pozitivní korelace mezi identitou pohlaví role a přijetím vlastní pohlavní role a jejím vyšším hodnocením platí jen zčásti, totiž pro přechodnou dobu určité fáze dětství. V mládí a dospělosti může, zvláště u vysoce inteligentních jedinců, nastat dokonce obrat v tom smyslu, že se staví vůči vlastní příslušnosti k určitému pohlaví nadmíru kriticky a leckdy hodnotí typické znaky vlastní pohlavní role negativněji než znaky opačné.

Kohlbergově kognitivní teorii odporuje ta zjištěná skutečnost, že děti přibližně stejné inteligence a na témže stupni kognitivního vývoje vykazují ve svém pohlavně specifickém chování mnohem silnější typizaci, pokud náleží k nižší socioekonomické společenské skupině. Toto zjištění jasně dosvědčuje, že tvorba pohlavní role a vznik a vývoj pohlavních rozdílů v psychice nesouvisí jen s kognitivním vývojem. Po celou dobu vývoje dítěte (a v některých obdobích obzvláště) na ně působí také sociální okolí. V raném dětství je to matčin způsob výchovy, v předškolním a školním věku modelové chování rodiče téhož pohlaví, k němuž přistupuje působení vrstevnických part, ale také

hromadných sdělovacích prostředků. Nesmíme také zapomenout ani na sociální nátlak, jímž mohou působit spolužáci nebo kolegové na studiích či v práci.²⁶

3.2 Genderové role

Pojmu role bývá v psychologii a sociologii přikládán různý význam. Roli můžeme chápat jako soubor směrnic, předpisů a pravidel chování, určujících pohlavně specifické chování osobnosti. Už i děti získávají od společnosti předlohy, podle nichž zpracovávají svou pohlavní roli. Jen v nevelké míře jsou to konkrétní pokyny (oblečení pro chlapce a pro dívky) nebo podrobné návody (pravidla typicky dívčích nebo chlapeckých her). Děti se učí chovat podle přisouzeného pohlaví především tím, že se s nimi rozdílně zachází. Více nebo méně jsou na ně kladeny určité nároky.

V batolecím a předškolním věku si chlapci obvykle musí nechat líbit více dohledu a kontroly než děvčata. Odchytky od chování, které se od nich očekává, se u nich méně tolerují než u děvčat. Když si děvčátko hraje s autíčky, většinou to nikomu nevádí, zatímco když si chlapec hraje s panenkami, setká se s nepochopením nebo i s výsměchem. V našem kulturním prostoru nejsou sice rozdíly ve výchově malých dětí tak výrazné jako v pozdním dětství, nicméně působení pohlavně specifických rozdílů můžeme pozorovat již v mateřských školách. Když si děti volně hrají, většinou utvoří jednopohlavní skupiny.

Rozdílné zacházení s dětmi různého pohlaví je běžné i v domácnostech. Můžeme ho sledovat již v prvních dvou letech života dítěte. Přestože je biologicky prokázáno, že děvčata jsou od samého narození zralejší než chlapci a tento náskok si udržují po celou dobu vývoje, otcové a matky zacházejí se svými syny tak, jako by byli robustnější a odolnější než dcery. Stereotypní představa o pohlavních rolích jim velí jednat se svými dcerkami tak, jako by byly citlivější, jemnější a křehčí. Desítky let vycházeli odborníci z toho, co bylo také zdokumentováno: že děvčatům se od jejich rodičů dostává spíše podnětů jazykových a jemně motorických, zatímco chlapci dostávají podněty spíše tělesné a hrubě motorické. Novější průzkumy dokládají, že dnes

²⁶Karsten, H. Ženy – muži. Praha: Portál, 2006, s. 41 - 44.

se rozdíly v zacházení s chlapci a děvčaty silně stírají, přinejmenším pokud jde o rané dětství. Výsledky průzkumů poukazují také na to, že v dalším průběhu dětství se rodičovské nároky na „správné“ chování děvčat a chlapců podle stereotypu pohlavních rolí stále zvyšují.²⁷

Pohlavně specifické rozdíly v chování vůči dětem se projevují v celé řadě věcí. Chlapci bývají oblékáni jinak než děvčata, každé pohlaví bývá vykazováno do určitých oblastí domácích prací. Zájmy a záliby chlapců a děvčat vedou rodiče také různým směrem. Obvykle se rozdílnost postojů rodičů k dětem v dalších etapách dětství v podstatě nemění. Vůči dcerám cítí matky i otcové silnější potřebu ochrany a dozoru, cítí se s nimi blíže vnitřně spjati – a tím dávají také dívkám méně možností k samostatnému, nezávislému vývoji.

Je zřejmé, že pro děvčata a pro chlapce platí odlišné výchovné cíle. Zčásti to souvisí s tím, že rodiče již od svého vlastního dětství nereflektovaně přijímali tradiční stereotypy pohlavních rolí. Cíle, jež má výchova podle těchto stereotypů dosáhnout, jsou pro každé pohlaví jiné a tuto různost můžeme sledovat dodnes, ale v oslabených podobách, neboť v posledních desetiletích probíhá jisté vyrovnání rolí.

Rozdílnost výchovných cílů přináší nevýhody obojímu pohlaví. Dívky jsou brzděny ve vývoji zdravého sebevědomí a s tím vnímání silných stránek své osobnosti. Jejich snahy postavit se na vlastní nohy jsou spíše omezovány, zatímco chlapci bývají pobízeni, aby se odpoutali od matky a sami bojovali s okolním světem. Otcové podporují takové chování svých synů, které přísluší jejich pohlavní roli – tedy projevy síly, sebevědomí a nezávislosti. Slabost a soucit naopak odsuzují jako typicky ženské vlastnosti. Chlapci pak hůře navazují mezilidské vztahy a jsou méně citliví vůči druhým.

Výchova, které by dávala stejné šance oběma pohlavím, by se tedy musela postarat o to, aby chlapci i dívky dostali příležitost vyvíjet se k nezávislosti a sebejistotě, jednak o to, aby chlapci a děvčata nemuseli tajit své slabé stránky a mohli rozvíjet svou citlivost a vnímavost k citům a pocitům druhých.

²⁷ Karsten, H. Ženy – muži. Praha: Portál, 2006, s. 63 – 65.

Za výchovu dětí jsou odpovědní rodiče, nicméně v konkrétním životě přispívá k socializaci chlapců a dívek a k ustavení jejich pohlavní role mnoho jiných faktorů. Vedle dalších blízkých osob – vrstevníků, sourozenců a přátel, nesmíme zapomenout na hromadné sdělovací prostředky.²⁸

Většina rodičů, vychovatelů, učitelů praktikuje stejně jako dřív takovou výchovu, která zvýhodňuje chlapce a škodí dívkám. Chlapcům se dostává pochvaly a ocenění, když se projevují tvrdě, aktivně a odvážně. Mají se učit prosadit, třeba i násilím. Od děvčat se naopak očekává, že budou mírná a jemná. Když se děvče nechová tak, jak má, když se totiž jen tak nevzdává, bouří se a je neústupné, vyslouží si u dospělých nejen podivení, ale zřetelný nesouhlas. Od samého počátku se dívkám dává najevo, že jejich úlohou je zařadit se a podřídít. V pozadí takové výchovy k pohlavním rolím jsou tytéž postoje k ženám a dívkám, které jsou příčinou předsudků, s nimiž se setkáváme na každém kroku, když se objasňují okolnosti sexuálních deliktů. Až příliš často jsou jejich oběti podezřívány, že násilný čin vyvolali sami. Platí to i pro případy sexuálního zneužívání v rodině, které se dostanou před soud.

Pedagogové kritizují tradiční výchovu k pohlavním rolím a požadují její zásadní proměnu. Nelíbí se jim, že již v rodině jsou dívky mnoha způsoby znevýhodňovány, dostává se jim méně pozornosti, mají méně volnosti, přiznává se jim méně zvědavosti a styk s určitými předměty a osobami jim blízkými prostě upírají a znemožňují slovy: to se pro děvče nesluší. Většina dospělých dodnes nedovolí dívkám, aby si samy tvořily hranice a samostatně zvládaly těžké situace. Raději sami zasahují a od dívek očekávají, že si nechají pomoci a spokojí se s tím. Tento postoj způsobuje, že děvčata nemají šanci se projevit jako osobnost.

Etnologický výzkum prokazuje, že v rozdílných kulturách se praktikuje pohlavně specifická kultura. Barry se spolupracovníky prokázali, že určité cíle výchovy jsou pohlavně specificky praktikovány v mnoha kulturách. Co je příčinou mezikulturního rozšíření pohlavně specifických rolí? Většina etnologů hledá příčiny v souvislostech s plněním sociálních a hospodářských úkolů v dospělosti. Cíle sledované v rámci výchovy dítěte mají podstatný význam pro pozdější život dospělé ženy a dospělého muže.

²⁸ Karsten, H. Ženy – muži. Praha: Portál, 2006, s. 66 – 69.

Prokázaly se též souvislosti s určitými formami hospodářství a rodiny. Kultury, ve kterých jsou velké rozdíly mezi výchovou chlapců a výchovou dívek, jsou většinou kultury, v nichž převládá chov velkého dobytka, lov větších zvířat, kočovnictví a polygynie (mnohoženství). Kultury, kde jsou pohlavní rozdíly ve výchově méně výrazné, jsou většinou zaměřeny na pěstování rostlin a chov malých zvířat, jejich příslušníci žijí usedle a převládá monogamie. Na základě těchto nálezů tvrdí někteří etnologové, že pohlavně specifické rozdíly ve výchově dětí mohou být méně výrazné v malých izolovaných rodinách, jež jsou především v industriálních společnostech západního světa. V takové malé rodině totiž přebírají žena a muž často tytéž úkoly a obory činnosti, pokud to vyžaduje životní situace - např. přechodně nebo trvale chybí partner.

Existují-li skutečně hluboko zakořeněné, geneticky dané rozdíly v chování mezi muži a ženami, pak je kulturní a výchovné vlivy mohou tvarovat a modifikovat po svém, tj. podle toho, jaké oblasti úkolů se v příslušné společnosti očekávají od dospělého muže a od ženy. Převaha mužského pohlaví co do tělesné síly a motorických schopností je vhod zejména tam, kde se chová dobytek, loví zvěř a kočuje. Posiluje se v těchto kulturách odpovídajícími výchovnými cíly pro chlapce, jimiž jsou odvaha, síla a schopnost prosadit se. Oproti tomu v kulturách, které obdělávají půdu, pěstují menší zvířata a provozují výměnný obchod, jsou rozdíly mezi typicky mužskými a typicky ženskými výchovnými cíli daleko méně výrazné.²⁹

Hlavní význam pohlaví pro určení sociální role spočívá v tom, že pohlaví představuje univerzální a jasné dělítko, na němž jsou založeny všechny ostatní odlišnosti. Při rozhodování, které aktivity padnou, na kterou stranu dělicí čáry, je důležitým faktorem kultura. Výchova v raném dětství, vzdělání a v zaměstnání tlačí ženy a muže do rozdílných pozic. Není tedy divu, že na konci tohoto procesu mohou považovat své striktně vymezené role za předem dané na základě nějakého obecného zákona, přestože ve skutečnosti nejsou biologické rozdíly mezi muži a ženami ani tak velké, ani neměnné, jak mnozí z nás předpokládají, a přestože se v jiných kulturách vytvořily role ženy a muže úplně odlišně a že připadají těmto společenstvím stejně přirozené a nevyhnutelné jako nám role naše.³⁰

²⁹Karsten, H. Ženy – muži. Praha: Portál, 2006, s. 77 – 81.

³⁰Oakleyová, A. Pohlaví, gender a společnost. Praha: Portál, 2000. str. 120.

3.3 Genderové stereotypy

Stereotyp je označení pro zjednodušující souhrnný popis určité společenské skupiny. Může být pozitivního nebo negativního charakteru a s tím či oním stereotypem je spojována každá společenská skupina. Výjimkou nejsou pochopitelně ani ženy a muži. Genderové stereotypy jsou tedy zjednodušující popisy toho, jak má vypadat maskulinní muž či femininní žena. O takových stereotypech lidé obvykle uvažují bipolárně, tedy tak, že normální muž nenesé žádné rysy ženskosti a naopak. Genderové stereotypy jsou univerzálně platné, neboť se předpokládá, že charakteristiky tvořící genderový stereotyp sdílejí všichni příslušníci daného pohlaví. Mnozí lidé se však ve skutečnosti stereotypním obrazům vymykají. Někde se na takové případy pohlíží příznivě, častěji se však jednatelce označuje jako deviantní, abnormální či zkažený a podle toho se s ním také jedná.

Je důležité si přitom uvědomit, že podobné rozlišování se odehrává nejen na úrovni vzájemné komunikace, ale i na strukturální úrovni společnosti. Každá společnost svým členům předepisuje určité vlastnosti, způsoby chování a vzorce vzájemné interakce v závislosti na jejich pohlaví. Tyto předpisy jsou zakotveny ve společenských institucích, jako jsou hospodářství, politický systém, vzdělávací systém, náboženství, rodinné uspořádání aj. Institucionalizované vzorce genderové diferenciacie jsou souhrnně označovány jako pohlavně-genderový systém společnosti.

Vzhledem k tomu, že každá společenská instituce disponuje mocí odměňovat a trestat, udělovat výsady a ukládat závazky a omezení, má pohlavně-genderový systém hluboký dopad na životy žen i mužů a na životní volby jim otevřené. Uvažme například, že přestože v průběhu posledních dvaceti let vstoupily ženy ve většině zemí světa v obrovském počtu na pracovní trh, jejich mzdy ve všech zemích a ekonomických odvětvích, u všech typů vykonávané práce a na všech úrovních kvalifikace výrazně zaostávají za mzdami mužů a že zároveň s prací v zaměstnání nesou ženy i nadále primární zodpovědnost za chod domácnosti.

Tato zjištění jsou odrazem skutečnosti, že většina žen a mužů žije ve společnostech s patriarchálním pohlavně-genderovým systémem. Patriarchát je takový systém, v němž muži zaujímají nadřazené postavení vůči ženám a v němž jsou

vlastnosti a činnosti vnímané jako mužské hodnoceny výše než ty, které jsou vnímány jako ženské.³¹

Filozofické a světonázorové představy byly až donedávna v empirických vědách živnou půdou pojetí, které bylo jen pozvolna nahrazováno výsledky nových výzkumů: stereotypy pohlavních rolí v naší společnosti přiřazují muži a ženě typické vlastnosti, které se často vzájemně doplňují jakožto protiklady, určují naše očekávání vůči jednotlivým ženským a mužským jedincům i naše jednání vůči nim v konkrétních sociálních situacích. Seznam vlastností, které se stereotypně opakují, kdykoli se charakterizují typicky ženské a typicky mužské vlastnosti způsobu chování, je snad nekonečný.

Stereotypy pohlavních rolí jedincům usnadňují nebo ztěžují přístup k povolání a zařízením. Dodnes nalezneme ženy spíše v sociální sféře, zatímco muže v technických povoláních a v přírodních vědách. Ještě donedávna se žena jistě setkala s negativními reakcemi, jakmile sama, tj. bez mužského doprovodu, navštívila jisté instituce veřejného života. Nicméně přece jen pozorujeme jisté vyrovnání stereotypů pohlavních rolí, které je součástí širšího procesu společenské proměny, přinášejícího zmírnění pohlavně specifické diskriminace. Především se dnes hojněji než dříve setkáváme s ženami v oblastech, které bývaly vyhrazeny mužům – vykonávají i vedoucí funkci v politice, kultuře a hospodářství.

Jednosměrný model muže a ženy, podle něž se dá mužství a ženství pojmout v jedné dimenzi jako úsečka mezi pólem nejzazší maskulinity a pólem extrémní feminity, mezi nimiž je oblast víceméně neutrální, je ve společenských vědách již nějakou dobu zpochybňován a postupně nahrazován modelem dvojrozměrným nebo dualistickým, jehož základní teze zní: každá osoba může mít znaky jak maskulinní, tak femininní, nezávisle na svém biologickém pohlaví. Výzkum již tedy nepátrá po absolutních vlastnostech specifických pro jedno nebo druhé pohlaví, nýbrž po relativních rozdílech a odstupňování osobních vlastností mužů a žen.

Z rozsáhlých průzkumů vznikl Dotazník k měření pohlavně specifických znaků, dodnes používaný ve výzkumu, jehož autorem je Spence. Obsahuje stupnici Ž a stupnici M. na stupnici Ž jsou společensky žádané vlastnosti, přisouzené v našem kulturním

³¹ Renzetti, C. Ženy, muži a společnost. Praha: nakladatelství Karolinum, 2003, s. 20 - 22.

prostoru ženám jako „typické“, na stupnici M jsou atributy „typicky“ mužské. Stupnice M přitom reprezentuje rozměr instrumentálnosti, nestrojovosti, zatímco stupnice Ž představuje rozměr expresivnosti. Ona instrumentálnost spočívá ve vlastnostech týkajících se řešení konkrétních úkolů, kdežto expresivnost zahrnuje spíše vlastnosti sociálně-emoční.³²

3.4 Dílčí závěr

S pohlavními rolemi a s ním spojenými stereotypy se každý z nás setkává v každodenním životě. Každý si jistě uvědomuje rozdílnost mezi pohlavími, ale asi nikdo z nás nepřemýšlí nad diskriminujícími skutečnostmi, které jsou s pohlavím spojeny a bere svou roli a pohlaví v životě tak, jak je od raného věku naučen.

³²Karsten, H. Ženy – muži. Praha: Portál, 2006, s. 23 – 26.

4. Postoje veřejnosti k postavení muže a ženy

Problematika rovných příležitostí mužů a žen je předmětem společenské diskuze ve všech demokratických společnostech. V dnešní době zásady občanské rovnosti, jejíž součástí je rovnost mužů a žen, už nikdo nezpochybňuje, ale praktické naplnění není tak zcela samozřejmé. Právní řád v České republice uznává rovnost mužů a žen, ale v běžném životě v některých společenských oblastech nedochází k naplnění principu rovnosti.

4.1 Metodika výzkumu

Cíl výzkumu

Cílem výzkumu je zjištění postojů veřejnosti k nerovnému postavení muže a ženy ve společnosti.

- zjistit názorové rozdíly mezi pohlavími na postavení žen ve společnosti.

Technické parametry

- termín šetření: prosinec 2012 – leden 2013,
- počet respondentů: 80,
- výběr respondentů: obyvatelé České republiky starší 20 let. Výběr byl proveden na základě proporcionálního zastoupení podle kvótních znaků. Byly určeny kvóty podle věku, pohlaví, úrovně dosaženého vzdělání.

Technika výzkumu

- anonymní písemný dotazník,
- doba vyplňování byla individuální, dle potřeby respondenta, minimálně bylo však poskytnuto 20 minut,
- respondenti vyplňovali dotazník dobrovolně (mohli bez vysvětlení odmítnout),

- respondenti byli upozorněni na skutečnost, že pokud jim jsou některé otázky nepříjemné nebo jim přijdou příliš osobní, nemusí na ně bez udání důvodu odpovídat.

Charakter otázek v celém dotazníku

- byly použity otázky otevřené, polozavřené a uzavřené,
- u některých otázek vzhledem k úmyslu zjistit postoje a hodnoty byla použita možnost odpovědi individuálního vysvětlení a dát tak odpovědím konkrétnost a objektivní názor.

Postup řešení výzkumu

Dotazníkové šetření bylo provedeno v prosinci 2012 a v lednu 2013. Dotazník byl sestaven na základě studia odborné literatury. Dotazníky byly distribuovány mužům a ženám v oblasti jihozápadní Moravy.

Výzkumný soubor tvořili muži a ženy ve věkových kategoriích 20 – 35 let, 36 – 50 let, 51 – 65 let, 65 a více s různým stupněm ukončeného vzdělání. Bylo distribuováno 80 dotazníků.

Vrácených dotazníků, jež byly podrobeny analýze, bylo 78.

4.2 Analýza dotazníků

Dotazník se skládal z 18 položek, byl rozdělen na dvě části. První část zjišťovala postoje mužů a žen týkajících se rodiny a domácnosti, druhá část byla zaměřena na zjišťování postojů mužů a žen v oblasti zaměstnání a diskriminací žen. Dotazník byl anonymní, měl zaznamenat věk, pohlaví, nejvyšší dokončené vzdělání. Odpovědi měly různé formy a do značné míry se lišily. Výsledky byly zpracovány zvláště pro muže a ženy dle věkových kategorií a následně porovnány.

Výzkumný soubor

Celkem 78 respondentů.

Rozbor jednotlivých položek dotazníku:

V dotazníkovém šetření mají tyto položky vypovídající hodnotu pro závěry dotazníkového šetření.

Položka dotazníku č. 1: „Označte Vaše pohlaví.“

Tato položka zjišťovala početní zastoupení mužů a žen.

Položka č. 1 – početní zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Počet
Muži	38
Ženy	40

Položka dotazníku č. 2: „Věková kategorie“

Tato položka zjišťovala věk respondentů.

Položka č. 2 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Věk			
	20 - 35	36 - 50	51 - 65	65 a více
Muži	28,95%	23,68%	26,32%	21,05%
Ženy	35,00%	25,00%	25,00%	15,00%

Položka dotazníku č. 3: „Nejvyšší ukončené vzdělání“

Tato položka zjišťovala nejvyšší ukončené vzdělání respondentů.

Položka č. 3 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Vzdělání		
	Střední bez maturity	Střední s maturitou	Vysokoškolské
Muži	34,21%	42,11%	23,68%
Ženy	27,50%	45,00%	27,50%

Položka dotazníku č. 4: „Kolik máte dětí?“

Tato položka zjišťovala, kolik dětí mají respondenti.

Položka č. 4 – průměrný počet dětí na jednoho respondenta:

Pohlaví	Věk			
	20 - 35	36 - 50	51 - 65	65 a více
Muži	0,2	1,7	1,7	2,1
Ženy	0,3	2	1,6	2

Položka č. 1 a č. 4 vypovídá o podrobné charakteristice respondentů.

Položka dotazníku č. 5: „Myslíte si, že otec dovede pečovat o dítě stejně dobře jako jeho matka?“

Tato položka dotazníku měla za úkol zjistit, zda otec dovede stejně dobře pečovat o dítě jako jeho matka.

Položka č. 5 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Věk							
	20 - 35		36 - 50		51 - 65		65 a více	
	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne	Ano	Ne
Muži	81,82%	18,18%	88,89%	11,11%	90,00%	10,00%	87,50%	12,50%
Ženy	57,14%	42,86%	90,00%	10,00%	80,00%	20,00%	16,67%	83,33%

Z těchto odpovědí je patrné, že otec dovede převážně stejně dobře pečovat o dítě jako jeho matka.

Příklady volných odpovědí, pokud respondent odpověděl záporně:**Ženy**

„Myslím si, že matka se umí o dítě postarat lépe, má lepší mateřské pudy a je schopnější v jeho celkové péči jako je např. strava, hygiena atd.“

„Jde o to jak je dítě staré. Mimina by měla být u matky. Jsem ráda, že jsem vyrůstala u matky. Muži určité věci nechápou a neumí.“

„Ten můj, tedy manžel, neumí ani vařit, ale znám muže, kteří se o děti starají a velmi dobře.“

„Důležitá je matčina mateřská láska, po materiální stránce ano.“

„Žena dovede dát dítěti potřebnou mateřskou lásku a dovede lépe pečovat o domácnost – uklízení, vaření, praní. Muž lépe dokáže zajistit rodinu ekonomicky.“

Muži

„Matka se o dítě postará lépe.“

„Žena má větší sociální citění.“

„Matka má více času na péči o dítě.“

Položka dotazníku č. 6: „Kdo by měl podle Vašeho názoru finančně zabezpečovat domácnost?“

Tato položka zjišťuje, jaké jsou názory na to, kdo by měl finančně zabezpečovat domácnost.

Položka č. 6 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď		
	Muž	Žena	Oba stejně
Muži	42,11%	0,00%	57,89%
Ženy	42,50%	0,00%	57,50%

Z uvedených odpovědí vyplývá, že muži a ženy mají téměř stejný názor na finanční zabezpečení rodiny.

Položka dotazníku č. 7: „Komu by podle Vašeho názoru měly být svěřeny děti do péče po rozvodu rodičů?“

Tato otázka se týká názorů na získání dětí do péče po rozvodovém řízení.

Položka č. 7 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď		
	Matka	Otec	Oba stejně
Muži	39,47%	0,00%	60,53%
Ženy	37,50%	0,00%	62,50%

Ze šetření je patrné, že muži a ženy většinou souhlasí s názorem, že otec a matka by se měli na výchově dětí podílet stejným dílem nebo by měly být děti po rozvodu rodičů svěřeny matce. Nikdo si nemyslí, že by měly být svěřeny otci.

Příklady volných odpovědí:

Muži

„Děti potřebují péči obou, aby měly vzor obou pohlaví“

„Dítě potřebuje oba rodiče stejně.“

„Podle konkrétního případu, i otec dovede dát stejnou péči jako matka.“

„Bez obou rodičů je to pro dítě těžké.“

„Matce, ale otec by se měl také podílet na výchově a finančně zabezpečit své děti.“

„Otec i matka, aby děti neměly pocit, že se druhý rodič o ně nezajímá.“

„Vždy je dobré, když se na výchově po rozvodu podílejí oba rodiče.“

„Matka hraje významnou roli ve vztahu k dítěti.“

Ženy

„Pokud je matka zodpovědná (ne třeba alkoholička), tak co se týče péče tak určitě by měly být děti svěřeny po rozvodu matce a samozřejmě otec by se měl věnovat dětem.“

„Záleží na prostředí, ve kterém děti jsou vychovávány a na povaze rodičů.“

„Péče o dítě je ve všech směrech povinností obou rodičů.“

„Matce, hlubší přirozený vztah k dětem.“

„Matka lépe rozumí dětem, protože je od přírody citlivější.“

„Matka se lépe postará o dítě.“

„Jde samozřejmě o povahu otce a matky, či zájem o to dítě, ale ani jednu úlohu rodiče nelze nahradit tím druhým. Pouze kdyby to bylo nahrazeno jiným náhradním otcem nebo matkou.“

„Dítě potřebuje oba rodiče, aby mohlo poznávat svět, nejen z jednoho pohledu.“

„Oba mají na své děti stejné právo.“

„Střídavá péče není vhodná – zmatenost dítěte. Dítě potřebuje oba rodiče, ale po rozvodu se přikláním do péče matky – větší citová vazba.“

„Dítě by mělo být i nadále po rozvodu s oběma rodiči stejně, aby si potom na toho druhého nevytvořily špatný názor, že ho matka nebo otec opustili.“

Položka dotazníku č. 8: „Máte ve Vaší domácnosti rozdělené povinnosti podle pohlaví?“

Otázka zjišťovala, zda v domácnostech mají respondenti rozdělené povinnosti dle pohlaví.

Položka č. 8 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď	
	Ano	Ne
Muži	47,37%	52,63%
Ženy	30,00%	70,00%

Z těchto odpovědí se dá stanovit, že ve většině domácností ve větší míře nemají rozdělené povinnosti dle pohlaví, ale pořád zůstává velká část domácností, kde jsou povinnosti podle pohlaví rozděleny.

Příklady volných odpovědí:**Muži**

„Muž – péče o dům a zahradu, auto, opravy apod. Žena – vaření, žehlení, starost o domácnost.“

„Žena vaří, pere, stará se o domácnost, muž těžší práce.“

„Žena – prát, uklízet, vařit, nakupovat, muž – zabezpečovat rodinu hmotně.“

„Všechno všichni.“

Ženy

„Dle nálady.“

„Všichni stejně.“

„Podle domluvy.“

„Žena domácnost, muž venku.“

„Muže v rodině nemáme. Takže řežeme s matkou motorovou pilou a jiné ostatní práce na zahradě i doma.“

„Někdy dělám i tzv. chlapské práce, ale muž naopak nikdy neuvaří.“

„Povinnosti žádné. Co kdo vidí, že je potřeba udělat a troufne si na to, udělá to.“

„V naší domácnosti vládne demokracie, doma se raději moc nezdržujeme.“

Položka dotazníku č. 9: „Souhlasíte, že být ženou v domácnosti je stejně hodnotné jako práce za mzdu?“

Tato otázka měla vyjádřit názor mužů a žen na hodnotu práce ženy v domácnosti.

Položka č. 9 – procentuální zastoupení odpovědi:

Pohlaví	Odpověď	
	Ano	Ne
Muži	63,16%	36,84%
Ženy	60,00%	40,00%

Názory mužů a žen ve všech věkových kategoriích jsou téměř vyrovnané, převážná část respondentů souhlasí s tvrzením, že být ženou v domácnosti je stejně hodnotné jako pracovat za mzdu.

Položka dotazníku č. 10: „Jaké možnosti mají ženy nebo muži při získávání zaměstnání, které by odpovídalo jejich kvalifikaci a schopnostem?“

Tato položka zjišťovala, jaké možnosti mají ženy nebo muži při získávání zaměstnání.

Položka č. 10 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď		
	Ženy mají horší možnosti	Muži mají horší možnosti	Oba stejně
Muži	50,00%	2,63%	47,37%
Ženy	75,00%	0,00%	25,00%

Rozdíly v závislosti na věku nejsou tak výrazné. Odlišnosti jsou mezi názory mladých a starších respondentů. S rostoucím věkem přibývá názorů, že ženy mají horší možnosti.

Položka dotazníku č. 11: „Myslíte si, že nezaměstnanost u žen je vyšší než u mužů?“

Tato položka má za úkol zjistit, jestli je nezaměstnanost u žen vyšší než u mužů.

Položka č. 11 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď	
	Ano	Ne
Muži	44,74%	55,26%
Ženy	55,00%	45,00%

Ze šetření bylo zjištěno, že nezaměstnanost u žen je z pohledů žen o něco vyšší než u mužů a z pohledů mužů naopak. Z mého pohledu jsou na tom zhruba stejně.

Položka dotazníku č. 12: „Jsou podle Vás ženy ohodnoceny za stejnou práci stejně jako muži?“

Tato položka dotazníku měla za úkol zjistit, jestli jsou ženy ohodnoceny za stejnou práci jako muži.

Položka č. 12 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď	
	Ano	Ne, mají nižší plat
Muži	26,32%	73,68%
Ženy	20,00%	80,00%

Ze šetření je patrné, že ženy mají horší možnosti ve finančním hodnocení své práce než muži, až 75 % respondentů nad 65 let vnímá horší možnosti u žen.

Položka dotazníku č. 13: „Jaké pohlaví převážně zastává na Vašem pracovišti vedoucí pozice?“

Tato položka má zjistit, jaké pohlaví převážně zastává vedoucí pozice na pracovišti u oslovených respondentů.

Položka č. 13 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď		
	Muži	Ženy	Přibližně stejně
Muži	68,42%	5,26%	26,32%
Ženy	47,50%	15,00%	37,50%

Ze šetření bylo zjištěno, že vedoucí pozice na pracovištích zastávají převážně muži.

Položka dotazníku č. 14: „Koho byste upřednostňovali na pozici Vašeho přímého nadřízeného?“

Tato položka zjišťuje, koho by respondenti dle pohlaví upřednostnili na pozici jejich nadřízeného.

Položka č. 14 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď		
	Ženu	Muže	Pohlaví není důležité
Muži	5,26%	52,63%	42,11%
Ženy	5,00%	32,50%	62,50%

Z odpovědí je patrné, že muži bez rozdílu vzdělání by upřednostňovali na pozici svého nadřízeného muže a pro ženy pohlaví není důležité.

Položka dotazníku č. 15: „Považujete prostředí, ve kterém pracujete za rovnoprávné?“

Tato položka se zabývala rovností na pracovištích.

Položka č. 15 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď	
	Ano	Ne
Muži	94,74%	5,26%
Ženy	87,50%	12,50%

Po celkovém vyhodnocení této otázky jsem zjistila, že většina respondentů považuje své pracoviště za rovnoprávné, ale osmina žen své pracoviště za rovnoprávné nepovažuje.

Příklady volných odpovědí:**Muži**

„Nebyla mi uznána praxe, byl upřednostňován pracovník bez odborného vzdělání.“

Ženy

„Ve vedoucích funkcích jsou muži a mají větší finanční ohodnocení.“

„Muži jsou zvýhodňováni ve vedoucích pozicích, i když mají menší vzdělání než ženy.“

„Jako žena automechanička mám několik nevýhod oproti mužům.“

Položka dotazníku č. 16: „Setkali jste se někdy ve Vašem blízkém okolí s diskriminací ženy z důvodu péče o nesamostatné děti nebo nástupu na mateřskou?“

Tato položka zjišťovala diskriminaci žen, které se starají o malé děti.

Položka č. 16 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď		
	Ano, často	Ne	Jen výjimečně
Muži	13,16%	63,16%	23,68%
Ženy	20,00%	55,00%	25,00%

Odpovědi byly téměř vyrovnané, ženy vnímají diskriminaci z důvodu malých dětí nebo nástupu na mateřskou dovolenou ve větší míře než muži.

Položka dotazníku č. 17: „Zobrazují podle Vás média muže a ženy v typických rolích (žena pečuje o domácnost a o děti, muž chodí do zaměstnání a dělá fyzicky náročné práce).“

Zde bylo zjišťováno, jestli média zobrazují muže a ženy v typických rolích.

Položka č. 17 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď	
	Ano	Ne
Muži	71,05%	28,95%
Ženy	82,50%	17,50%

Většina respondentů obou pohlaví se shodla na tom, že média zobrazují muže a ženy v typických rolích dle pohlaví.

Položka dotazníku č. 18: „Je podle Vás žena dostatečně chráněna zákonem proti diskriminaci?“

Tato položka dotazníku zjišťovala, zda je žena chráněna legislativou proti diskriminaci.

Položka č. 18 – procentuální zastoupení odpovědí:

Pohlaví	Odpověď		
	Ano	Ano, ale v praxi tomu tak není	Ne
Muži	28,95%	68,42%	2,63%
Ženy	17,50%	72,50%	10,00%

Z těchto odpovědí se dá stanovit, že muži a ženy se domnívají, že žena je dostatečně chráněna zákonem proti diskriminaci, ale v praxi tomu tak není. Nepatrná část respondentů obou pohlaví s nejnižším vzděláním uvedla, že žena není chráněna zákonem proti diskriminaci.

4.3 Rozdíly mezi názory mužů a žen ve společnosti

Rozdíly mezi názory mužů a žen nejsou nijak výrazné, výrazné rozdíly u některých otázek se jeví spíše v procentuálním zastoupení.

Veřejnost se domnívá, že v mnoha oblastech jsou v praxi **práva jednoho z pohlaví upřednostňována**.

Rozdíly v závislosti na věku nejsou tak výrazné. Většinou se liší názory mezi mladou věkovou kategorií a kategorií starších. Různé věkové skupiny mají ve většině případů v podstatě shodné souhlasné i nesouhlasné postoje.

Respondenti s nejnižším stupněm vzdělání často hodnotí některé otázky negativněji, s rostoucím vzděláním respondenti hodnotí otázky pozitivněji.

V odpovědích na otázky v dotazníku se projevovaly souhlasné odpovědi bez rozdílu věku a dosaženého vzdělání. Ze způsobů vyjádřených postojů jsem zjistila, že otec dovede převážně stejně dobře pečovat o dítě jako matka, ale matčina mateřská láska je pro dítě nenahraditelná.

Další souhlasné odpovědi jsem zaznamenala v názoru na výchovu dětí, otec i matka by se měli podílet na výchově dětí stejným dílem.

Shoda panuje také v úrovni volných odpovědí, v tom, že respondenti rozdělují domácí práce dle pohlaví.

Z odpovědí na otázky v dotazníku jsem zjistila, jak pohlíží společnost na odměňování, většina respondentů si myslí, že lepší podmínky a ohodnocení mají muži. Lidé si také myslí, že muži mají lepší příležitost získat práci, která odpovídá jejich kvalifikaci a schopnostem.

Odlišnosti v odpovědích na otázky, které se týkaly diskriminace žen, mezi pohlavími, nejsou nijak významné. Ženy jsou o zmíněných důvodech diskriminace přesvědčeny častěji, uvádějí, že žena je sice chráněna zákonem, ale v praxi tomu tak vždy není. Čím jsou lidé starší, tím častěji je pro ně diskriminačním důvodem věk.

4.4 Dílčí závěr

Výsledky dotazníků přinesly určité informace o názorech a postojích mužů a žen různých věkových kategorií.

Ze zjištěných výsledků z dotazníků vyplývá, že mínění dotazovaných setrvává u kulturních a sociálních stereotypů a předsudků, když jde o roli ženy a muže ve společnosti, což je hlavní překážkou prosazování principu rovnosti mužů a žen v praxi.

Závěr

Rovná účast žen a mužů ve všech aspektech společnosti je zásadně důležitá pro trvalý růst a demokracii. Současně je i symbolem úrovně politické vyspělosti dané společností. Platová nerovnost, nízké zastoupené žen v politice, vědeckých oborech a vysokém managementu či domácí násilí jsou jen některými z přetrvávajících problémů, které vytvářejí **nerovné postavení žen v České republice**.

Rozdíly mezi muži a ženami na trhu práce jsou stále velké ve všech zemích EU. Zaměstnávání žen je obecně nižší, doba, kdy jsou ženy nezaměstnané, je delší než u mužů, ženy jsou méně dobře placeny a jejich pracovní místa jsou nejistá.

Hlavní část povinností spojených s rodinou je založena na ženách, jsou tedy často zaměstnány na částečný úvazek, aby mohly kombinovat pracovní a rodinné povinnosti. Tato práce však omezuje jejich pracovní proces, **snižuje jejich práva** sociální zabezpečení a důchodů, jejich situace se stává nejistou.

Jednou z otázek, která v poslední době přitahuje pozornost, je participace žen na trhu práce a s tím související otázka sladování pracovního a rodinného života. Participace žen na pracovním trhu je v České republice trvale vysoká.

Tento stav pro české ženy znamená nutnost kombinovat rodinné povinnosti, které jsou v české společnosti stále stereotypně považovány za výhradní doménu žen, ale ženy také chápou placenou práci jako důležitou hodnotu ve svém životě. Jejich pracovní aktivita je motivována ekonomickou nutností příjmu žen do domácnosti.

Rodina je pro ženu při vstupu na trh práce určitým handicapem. Zaměstnavatelé často vycházejí z předpokladu, že žena se v mateřství stává rizikovější pracovní silou, což je z jejich hlediska nežádoucí. Zaměstnavatelé očekávají větší absence z důvodu péče o dítě. Taková diskriminace ženské pracovní síly je zaměstnavateli stereotypně uplatňována i ve vztahu k ženám, které se matkami ještě ani nestaly.

V mé práci se mi podařilo ukázat postoje veřejnosti k nerovnému postavení muže a ženy ve společnosti.

V důsledku omezeného rozsahu práce, jsem nemohla obsáhnout, ani objasnit do podrobností všechny teorie a jejich možné aplikace v různých oblastech praxe.

Dospěla jsem k názoru, že je nutné vytvářet nástroje podporující přístup k mužům a ženám na trhu práce, zvyšovat informovanost veřejnosti o rovných příležitostech a poskytovat informace a služby tak, aby se vytvořily předpoklady pro trvalou udržitelnost nástrojů na podporu rovného přístupu k oběma pohlavím.

Resumé

Nerovné postavení muže a ženy ve společnosti je v dnešní době často řešený problém a každý z nás se s diskriminací jistě ve svém životě setkal. Právní systémy se snaží problém nerovného postavení řešit, ale i přesto se najdou případy, kdy se podle právní úpravy lidé neřídí.

V první kapitole najdeme vysvětlení pojmů spojené s nerovným postavením muže a ženy ve společnosti, jako je diskriminace, porušení rovnosti a rovnoprávnosti, co je to genderová diskriminace a vysvětlení pojmu pohlaví a gender.

Ve druhé kapitole je popsána historie a současnost vývoje rovnosti mezi pohlavími a některé normy a zákony, které by měly napomoci k dosažení rovnosti.

Ve třetí kapitole se zaměřuji na teorie genderu a na vznik pohlavních rolí a stereotypů, které provází naši společnost.

Ve čtvrté závěrečné kapitole se věnuji postojům veřejnosti k nerovnému postavení muže a ženy ve společnosti. V této praktické části je popsána metodika výzkumu a je provedena analýza dotazníků. Pojednávám zde o rozdílech mezi názory podle věkových skupin a podle vzdělání.

Práce by měla posloužit k seznámení problematiky s nerovností mužů a žen a k zjištění postojů veřejnosti k této problematice.

Seznam použité literatury

1. ASKLÖF, C. *Příručka na cestu k rovnosti žen a mužů*. 2. vydání. Praha: Institut pro místní správu Praha, 2005.
2. BOURDIEU, P. *Nadvláda mužů*. Karolinum, 2000, ISBN 80 – 7184 – 775 – 5.
3. FIALOVÁ, E. *Diskriminace a právo*. Gender Studies, o. p. s., 2007, ISBN 978 – 80 – 86520 – 20 – 9.
4. HAUSMANN, J. *Nahota feminismu*. 2. vydání. Ústí nad Labem: Reneco, 2002, ISBN 80 – 86563 – 03 – 0.
5. HRUŠKOVÁ, M. *Vybrané kapitoly ze sociologie* (online). Dostupné z: www.eamos.cz/amos/ksb/externi/ksb_9659/10.htm.
6. JANEBOVÁ, R. *Sociální problémy z aspektu gender*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2006.
7. KARSTEN, H. *Ženy – muži*. Praha: Portál, 2006, ISBN 80 – 7367 – 145 – X.
8. KOLDINSKÁ, K. *Gender a sociální právo*. Rovnost mezi muži a ženami v sociálněprávních souvislostech. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2010, ISBN 978 – 80 – 7400 – 343 – 1.
9. MURPHY, R. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998, ISBN 80 – 85850 – 53 – 2.
10. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*. 1. vydání. Praha: Portál, 2000. ISBN 80 – 7178 – 403 – 6.
11. PACHMANOVÁ, M. *Neviditelná žena*. One Woman Press, 2002, ISBN 80 – 86356 – 16 – 7.
12. RENZETTI, C. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003, ISBN 80 – 246 – 0525 – 2.
13. SUCHOMELOVÁ, M. *Rovnost mužů a žen v dokumentech EU a ČR*. 1. vydání. Praha 2: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2006, ISBN 80 – 87007 – 12 – 3.
14. TOMEŠ, J. *Ženy ve spektru civilizací*. 1. vydání. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, ISBN 978 – 80 – 7419 – 009 – 4.
15. ZÁBRODSKÁ, K. *Variace na gender*. 1. vydání. Praha: Academia, 2009, ISBN 978 – 80 – 200 – 1752 – 9.

Seznam příloh

Příloha č. 1

Dotazník zaměřený na zjištění postojů veřejnosti k nerovnému postavení mužů a žen ve společnosti.

Dotazník

*Vážené dámy a pánové, jmenuji se Gabriela Procházková a studuji Univerzitu Tomáše Bati ve Zlíně, Fakultu humanitních studií, Institut mezioborových studií Brno. Obracím se na Vás s prosbou o spolupráci. Tento dotazník je součástí mé bakalářské práce na téma *Postoje veřejnosti k nerovnému postavení muže a ženy ve společnosti*. Dotazník je anonymní, nasbíraná data budou použita pouze k uvedenému účelu.*

Přečtěte si prosím následující otázky a z nabízených variant odpovědí vždy zvolte minimálně jednu, kterou považujete za nejbližší hodící se k Vašemu názoru a u některých otázek vyjádřete svůj názor.

1. Označte Vaše pohlaví

- Žena
- Muž

2. Věková kategorie

- 20-35
- 36-50
- 51-65
- 65 a více

3. Nejvyšší ukončené vzdělání

- Vyučení, střední bez maturity
- Střední s maturitou
- Vysokoškolské

4. Kolik máte dětí?

- 0
- 1
- 2
- 3 a více

5. Myslíte si, že otec dovede pečovat o dítě stejně dobře jako jeho matka?

- Ano
- Ne

Pokud ne, uveďte, v čem je rozdíl:

.....

.....

.....

.....

.....

6. Kdo by měl podle Vašeho názoru finančně zabezpečovat domácnost?

- Muž
- Žena
- Oba stejně

7. Komu by podle Vašeho názoru měly být svěřeny děti do péče po rozvodu rodičů?

- Matce
- Otcí
- Otec i matka by se měli na výchově podílet stejným dílem

K Vaší odpovědi uveďte svůj názor:

.....
.....
.....
.....
.....

8. Máte ve Vaší domácnosti rozdělené povinnosti podle pohlaví?

- Ano
- Ne

Uveďte jaké povinnosti má u Vás doma žena a muž:

.....
.....
.....
.....
.....

9. Souhlasíte, že být ženou v domácnosti je stejně hodnotné jako práce za mzdu?

- Ano
- Ne

10. Jaké možnosti mají ženy nebo muži při získávání zaměstnání, které by odpovídalo jejich kvalifikaci a schopnostem?

- Ženy mají horší možnosti
- Muži mají horší možnosti
- Obě pohlaví mají možnosti stejné

11. Myslíte si, že nezaměstnanost u žen je vyšší než u mužů?

- Ano
- Ne

12. Jsou podle Vás ženy ohodnoceny za stejnou práci stejně jako muži?

- Ano
- Ne, mají nižší plat

13. Jaké pohlaví převážně zastává na Vašem pracovišti vedoucí pozice?
- Muži
 - Ženy
 - Přibližně stejně
14. Koho byste upřednostňovali na pozici Vašeho přímého nadřízeného?
- Ženu
 - Muže
 - Pohlaví není důležité
15. Považujete prostředí, ve kterém pracujete, za rovnoprávné?
- Ano
 - Ne
- Pokud ne, uveďte, o jaký projev nerovnoprávnosti se jedná:
-
-
-
-
-
16. Setkali jste se někdy ve Vašem blízkém okolí s diskriminací ženy z důvodu péče o nesamostatné děti nebo nástupu na mateřskou?
- Ano, často
 - Ne
 - Jen výjimečně
17. Zobrazují podle Vás média muže a ženy v typických rolích?(žena pečuje o domácnost a o děti, muž chodí do zaměstnání a dělá fyzicky náročné práce)
- Ano
 - Ne
18. Je podle Vás žena dostatečně chráněna zákonem proti diskriminaci?
- Ano
 - Ano, ale v praxi tomu tak vždy není
 - Ne

Děkuji Vám za čas, který byl z Vaší strany věnován k vyplnění tohoto dotazníku.